

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh609>

TRALLEIS: AUGUSTUS NEOKRATI [ΝΕΩΚΡΟΤΟΣ ΤΟΥ ΣΕΒΑΣΤΟΥ]

Hüseyin ÜRETEN*

Özet

Antik kaynaklarda bazen Karia bazen Lydia sınırları içinde değerlendirilen ve antikçağ Küçük Asya'sının adı duyulan kentlerinden biri olan Tralleis, kabaca Aydın ilinin kuzeyinde, Kestane Dağları'nın (Messogis) hemen güney yamacındaki geniş ve yüksek plato üzerinde yer almaktadır.

Antikçağ Küçük Asya'sı (Asia Minor) Roma İmparatorluk Dönemi'nde tümü Roma'dan gönderilen valiler tarafından yönetilen birkaç eyaletten oluşmaktaydı. Buna göre Tralleis de diğer birçok Batı Anadolu kenti gibi Pergamon Kralı III. Attalos Philometor'un (İÖ. 138-133) ölümünden sonra onun vasiyeti sonucu Pergamon Krallığı ile birlikte "Provincia Asia" adı altında Roma Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır.

Bu çalışmada biz, her ne kadar antik yazarlar sessiz kalmış olsalar da yerel sikke ve yazıtlardan yola çıkarak imparatorluk dönemi Tralleis kentindeki imparatorluk kültürü konusunda, kentin "Augustus Neokrati" unvanı ile nasıl gurur duyduklarını göstermeye çalışacağız.

Amacımız açısından iki tür kaynak can alıcıdır: Bunlar ilk olarak İmparator Caracalla, İmparator Elagabalus ve İmparator Severus Alexander dönemlerinde darbedilmiş sikkeler; ikinci olarak da elimizdeki çalışmayı mümkün kılan yazıtlardır.

Bütün bu sessiz kalıntılar, imparatorluk kültürünün site içindeki sözcülüğünü yaparlar. Kanımızca, İmparator Caracalla'nın saltanatı (İS. 198-217) Tralleis kenti için imparatorluk kültürü açısından bir dönüm noktası olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Tralleis, Caiseria, Roma İmparatorluk Dönemi, İmparator Caracalla, neokoros.*

* Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi – AYDIN (hureten@adu.edu.tr).

Tralleis: The Neokoria of Augustus [ΝΕΩΚΟΡΟΣ ΤΟΥ ΣΕΒΑΣΤΟΥ]

Abstract

Tralleis, which was sometimes defined in Karian and sometimes in Lydian boundaries by ancient sources and was one of the most prominent cities of ancient Asia Minor, is roughly located in the north of modern day Aydin province, on a large and high plateau at the southern slopes of Kestane (Messogis) Mountains.

In Roman Imperial Period, Ancient Asia Minor was composed of several provinces which were administered by prefects appointed from Rome. Tralleis, like many other cities in Western Anatolia, had been annexed to Roman Republic, following the death of Pergamonian King Attalos Philometor III (138 – 133 BC) and in accordance to his will, under the name of “Provincia Asia”.

In this study, how the city of Tralleis was proud of her title as “the neokoria of Augustus” will be illustrated. Although ancient authors were silent about the imperial cult in Tralleis during the Roman Imperial Period, local inscriptions and coins can be used for his objective.

Two types of sources are crucial for the objective of this study: First of all, coins minted during of Emperors Caracalla, Elagabalus and Severus Alexander’s reigns; and inscriptions that make a detailed study possible.

All these silent remains are announcers of imperial cult within the site. In general opinion, reign of Emperor Caracalla (AD 198 – 217) became a turning point for Tralleis in respect to imperial cult.

Key Words: *Tralleis, Caeseria, Roman Imperial Period, Emperors Caracalla, neokoros.*

Küçük Asya’daki (*Asia Minor*) kentler, Roma’ya imparatorluk kültürü için tapınak yapma yarışı içine girmişlerdir. İmparator Tiberius¹ döneminde (İS. 14-37) İS. 23 yılında Batı Anadolu’daki on bir şehir, Tiberius, Livia ve Senatus adına tapınak yapmak için Roma’ya elçiler yollamış ve her elçi tapınağın neden kendi şehrinde yapılması gerektiğine ilişkin düşüncelerini İmparator’a

¹ Tiberius Claudius Nero ile Livia Drusilla’nın oğlu olan Tiberius, İÖ.16 Kasım 42’de Roma’da dünyaya geldi. Augustus’un üçüncü eşi Livia’nın önceki eşinden olan çocuğu idi; yani Augustus’un üvey oğluydu. Tiberius, Augustus tarafından gönülsüzce Roma tahtının varisi yapılmıştı. Tahta geçtiğinde 56 yaşında olan Tiberius yaklaşık olarak 22,5 yıl iktidarda kalmıştır. Bkz. Meijer 2006, 30 -32; İmparator kültürü, Roma’nın ilk imparatoru Augustus ile beraber tesis edilmeye başlanmış ve bu külte en fazla mazhar olan imparatorlar Augustus ve Tiberius’tur. Yani Augustus’un Küçük Asya’daki yaklaşık otuz dört farklı sitede rahibi bulunmasına karşın, diğer imparatorlardan sadece biri, Augustus’un ilk halefi olan ve on bir sitede rahibi bulunan Tiberius bu sayıya yaklaşabildi. Onlardan sonra gelenler en fazla iki veya üç kez bu onura sahip olmuşlardır. Bkz. Price 2004, 115.

sunmuştur. *Hypaipa* (Datbey/Gönlüce), *Laodikeia ad Lycum* (Goncalı), *Magnesia ad Maiandrum* (Ortaklar/Tekinköy) ve *Tralleis* (Aydın) olasılıkla diğer şehirlere göre daha alt düzeyde oldukları için hemen elenmiş. *Ilion* (Troia/Hisarlık) ise Vergilius'un *Aeneas* destanına dayanarak Romalıların atasıyız demiş ancak görkemli bir tapınak yapabilecek kadar zengin olmadığı için elenmişti. *Halikarnassos* (Bodrum) da on iki yüzyıldır şehirlerinde hiç deprem olmadığından söz ederek tapınağın temelini çıplak kayanın üzerine kuracaklarına dair söz vermiş ancak buna rağmen elenmiş. *Pergamon* (Bergama) da şehirdeki Augustus Tapınağı'nı öne sürmüştü. Ancak söz konusu tapınağın Pergamon için yeterli olduğuna karar verilmiş. *Ephesos* (Efes), Artemis kültü; *Miletos* (Milet) ise Apollon kültürünün olmasından dolayı reddedilmişti. Kısacası bu iki kent tıpkı Pergamon gibi yeterli tapınağın şehirlerinde var olmasından dolayı elenmişti. Geriye *Sardeis* (Sart) ve *Smyrna* (İzmir/Bayraklı) kalmış; *Sardeis* elçisi Etrüskler ile akraba olduklarını öne sürmüştü. Smyrnalıları ise İÖ. 91-88 yıllarında Anadolu'da savaşırken zor durumdaki Roma'ya yardım etmiş ve Roma bu olayı unutmamıştı. Böylece Smyrna, İmparator Tiberius, annesi Livia ve Senatus adına tapınak yapma hakkını elde ederek Asia'da imparator tapınağı yapan ilk kent olmuştur².

Kuşkusuz Anadolu'daki kent devletleri, Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altına girince, Augustus'tan başlayarak Roma imparatorlarını birer tanrı gibi kabul edip onlara tapınaklar inşa ettiler ya da var olan tanrı(ça) tapınaklarını onlara ithaf ettiler. Kısacası Roma egemenliği ile birlikte Küçük Asya şehirlerine "Roma imparatorluk kültürü" girmişti. Bir başka deyişle, Augustus zamanında oluşturulan bu kült, imparatorluk altında birleşen yenedünya düzenini İS. 1. yüzyıldan 3. yüzyılın sonuna kadar olan tarihsel

² Bu durum, büyük olasılıkla Tiberius'un eyaletlerde zalimlik yapan valileri cezalandırması ve İÖ. 23 yılında meydana gelen bir depremde zarar gören şehirlere yardım etmesi üzerine Asia halkının Tiberius'un annesi, kendisi ve Senatus adına tapınak yapmak istemesiyle bağlantılıdır. Batı Anadolu'daki on bir kent bu tapınağı yapma onurunu elde etmek amacıyla yarışmışlar ve tapınağı yapma hakkını ise Smyrna kazanmıştır. Daha sonra Pergamon, Ephesos, Kyzikos ve *Sardeis* de bunu izlemiştir. Bkz. Tac. *ann.* IV. 4, 15, 37 ve 55-56. Publius Cornelius Tacitus (İS. 55-120) hayatı en az bilinen Romalı yazarlardan biridir. Hayatı üzerine toplanabilen bilgiler kendi eserlerine ve Plinius'un bazı mektuplarına dayanmaktadır. İS. 55 yılında doğduğu tahmin edilen yazar, Traianus devrinde, İS. 2. yüzyılda yaşamıştır. "Annales" adlı eserinde yazar, Augustus'tan sonraki (Iulius Hanedanı: Tiberius, Caligula, Claudius, Nero) imparatorlar devrini anlatır. Bu eser, el yazmalarında "Ab excessu Divi Augusti" (*Tanrısal Augustus'un Ölümünden İtibaren*) adını taşımakla birlikte, günümüzde daha çok "Annales" (*Yıllıklar*) adıyla anılmaktadır.

süreçte oluşturarak her şeyden önce Roma ile Asia eyaleti arasında önemli bir yer tutmuştur.

Yukarıda da belirtildiği üzere “*Tralleis: Augustus Neokrati [Νεωκοροσ του Σεβαστου]*” adını verdiğimiz bu bilimsel çalışma, hiçbir zaman bir din olmayan ancak din kisvesinin altında siyasal, sosyal ve ekonomik birtakım düşünceleri özünde barındıran Roma imparator kültürünü Tralleis antik kenti özelinde numismatik, epigrafik ve filolojik buluntularla araştırarak ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Zaman açısından bu çalışmayı imparatorluk kültürü her ne kadar Augustus ile resmen başlamış olsa da inceleme konusunu oluşturan Tralleis örneğinden dolayı bir dönüm noktası olan İmparator Caracalla’dan Severus Aleksander’in iktidar yılı sonuna kadar olan yaklaşık kırk yıllık zaman dilimiyle (İS. 198-235) sınırlandırdık. Mekân açısından ise tabii ki “*Provincia Asia*” (Asya Eyaleti)³ kentlerinden biri olan Tralleis kenti ile sınırlandırma yaptık. Böylece Roma egemenliği altındaki Tralleis topraklarında ortaya çıkan imparator kültürü, ilgili kaynaklar çerçevesinde incelenecek ve belki de Roma egemenliği altındaki Tralleis halkının kültü bakış açısı ortaya çıkarılmış olacaktır.

Tralleis kentinin imparatorluk kültürü konusunda yapılacak bu çalışma, şüphesiz öncelikle antik kaynaklar çerçevesinde ele alınmalıdır. Konuyla ilgili antik -numismatik ve epigrafik- kaynaklar mevcuttur. Yani konuyla ilgili tanrılaştırılan kimse için tahsis edilmiş bir tapınak ya da sunak, konunun arkeolojik; bu sunak ya da tapınağın bir sikke üzerinde betimlenmesi, konunun numismatik; bu tapınağın üzerindeki kült heykeli ya da kent alanında ortaya çıkarılan yazıt, konunun epigrafik; bu tür yapılar hakkında ya da kült

³ *Provincia* (veya *prouvincia*) sözcüğü Türkçede yönetim bakımından kendine göre bağımsızlığı olan büyük bir ili ifade eden *eyalet* teriminin Latince karşılığıdır. Daha doğrusu Romalıların *provinciasına* biz *eyalet* diyoruz. Ancak Romalılar, *provincia* sözcüğü ile özellikle Cumhuriyet’in erken dönemlerinde yönetim bakımından bağımsız, sınırları belli bir coğrafik alanı değil *magistratus* denilen yüksek kamu görevlilerinin görev-eylem alanını özellikle *praetor* ve *consuller*in savaş hareket alanını kastediyorlardı. Terim daha sonra yani Roma’nın deniz aşırı genişlemesiyle birlikte bizim bu terim karşılığı olarak kullandığımız *eyalet* terimine uygun bir anlam da kazanmıştır. Dolayısıyla büyük bir dünya devleti kuran Roma, Cumhuriyet Dönemi’nde ya da Hellenistik Dönem’de ve İmparatorluk Dönemi’nde Anadolu’da ve Anadolu dışında buralara gönderilen valiler tarafından yönetilen birçok eyaletler kurmuştur. İşte bu eyaletlerden biri olan *Provincia Asia* (Asia Eyaleti) da Roma Cumhuriyet Dönemi’nde ya da Hellenistik Dönem’de Anadolu’da kurulan ilk eyalet olarak karşımıza çıkmaktadır (İS. 129). Roma’nın Anadolu’da kurduğu eyaletler özellikle de Asia eyaleti konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Çapar1995, 731-755; Kaya 2005, 11-30.

çerçevesinde yapılan etkinlikler gibi çeşitli konularda bilgi veren antik yazarlar da konunun filolojik yönünü oluşturacaktır. Fakat insanların tanrılaştırılması konusunda kitap yazmış hiçbir antik yazar bulunmamaktadır. Bu durumda antik yazarların çeşitli konularda yazmış oldukları eserlerin değişik yerlerinde bu fenomenle ilgili olarak gördükleri, duydukları ya da kendilerinden öncekilerden okuduklarını yazmış oldukları bölümlere yer verilecektir.

Ayrıca çalışmamızda bu kaynakların yanı sıra modern kaynaklara da başvurulacaktır. Yabancı dilde kaleme alınmış olan bu kaynaklardan biri Barbara Burrell'in Harvard Üniversitesi'nde 1980 yılında yapmış olduğu "*Neokoroi: Greek Cities of the Roman East*" başlıklı doktora tezidir (Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors, Brill: Cincinnati Classical Studies, 2004). Bir başka kaynak ise 2004 yılında "*Ritüel ve İktidar: Küçük Asya'da Roma İmparatorluk Kültü*" adı ile Türkçeye kazandırılmış olan S.R.F. Price'ın "*Rituals and Power*" (Rituals and Power, Cambridge: Cambridge University Press, 1984) adlı eserdir. Aynı şekilde 2007 yılında Türk okuruna "*Roma Döneminde Küçükasya: Sikkelerin Yansımada Yunan Yaşamı*" adı ile kazandırılan Peter Robert Franke'nin "*Kleinasien Zu Römerzeit, Grieschische Leben Im Spiegel Der Münzen*" (Verlag C.H. Beck, 1968) adlı yayını da aynı işi üstlenmiştir. Üstelik son yıllarda Ülkemizde Türkçe olarak kaleme alınan Roma-Anadolu ilişkileri bağlamında birçok lisansüstü tezler de yapılmıştır. Örnek vermek gerekirse, Prof. Dr. Ömer Çapar danışmanlığında Ankara Üniversitesi'nde 2006 yılında Menekşe Bekaroğlu tarafından yapılmış olan "*İmparator Tiberius Zamanında (MS. 14-37) Anadolu İle Roma İmparatorluğu Arasındaki Sosyo-Politik İlişkiler*" isimli yüksek lisans tezi burada biyografik künyelerini veremediğim söz konusu çalışmalardan sadece bir tanesini oluşturmaktadır.

I – TRALLEIS ANTİK KENTİ

I.1. Coğrafi Konumu

İnceleme konusunu oluşturan Tralleis antik kenti, günümüzde Türkiye'nin batısında, bugünkü Aydın⁴ ilinin Merkez ilçesine bağlı bir yerleşim

⁴ Aydın Orta Menderes Ovası'nın kuzey kesimiyle Aydın Dağları'nın güney yamaçlarının kesiştiği bir alanda denizden yüksekliği takriben 55-80 m. olan bir Batı Anadolu şehridir. Şehir kurulduğu bu alanda hem kendi güvenliğini sağlamış hem de bu alandan geçen transit yollarını kontrolü altına almıştır. Dolayısıyla Aydın kenti Anadolu tarihinin hemen her döneminde içinde bulunduğu bölgenin başlıca merkezi olma özelliğini sürdürmüş ve sürdürmeye de devam etmektedir. Ege Bölgesi coğrafyası için bkz. Darkot & Tuncel 1978; Aydın'ın tarihi

çevresi olarak, Aydın gibi ovada tesis edilmeyip kentin kuzeyinde denizden yaklaşık 160-170 m. yüksekte; iç kalesi gerideki dağlardan tamamıyla ayrılmış bir tepede inşa edilmiş müstahkem bir bölgeyi kapsamaktadır.

Öte yandan antik dönemde Tralleis, Maiandros (Menderes) nehrinin ya da Messogis (Aydın) dağının doğal sınır kabul edilmesi nedeniyle dört farklı yazar tarafından üç farklı bölgede gösterilir. Söz konusu yazarları kronolojik olarak sıralayacak olursak; Atinalı tarihçi ve yazar Ksenophon (İÖ. 430-355) “*Hellen Tarihi*” (*Hellenika* [Ἑλληνικά]) adlı eserinde Tralleis’i bir Karia kenti olarak gösterir: “...ἀπῆλθε τὸ μὲν βαρβαρικὸν εἰς Τράλλεις τῆς Καρίας...” (= “...*barbar ordusu Karia’daki Tralleis’e geldi...*”)⁵. Fakat Amaseia’lı (Amasya) coğrafyacı ve tarihçi olan Strabon,⁶ (İÖ. 64-İS.14) gezip gördüğü Tralleis’i Lydia bölgesinde saymaktadır. Yani kentin jeolojik yapısını ve yapılaşmasını görmüş olan yazar Tralleis hakkında şöyle yazmaktadır: “... ἴδρυται δ’ ἡ μὲν τῶν Τραλλιανῶν πόλις ἐπὶ τραπεζίου τινὸς ἄκραν ἔχοντος ἐρυμνῆν...” “*Tralleislilerin kenti, güçlendirilmiş tepeye sahip olan düz bir yükselti üzerinde kurulmuştur...*”⁷; “...τὴν αὐτὴν ὁδὸν ἀπὸ μὲν τοῦ ποταμοῦ εἰς Τράλλεις ὀγδοῖκοντα...” “...*o yolun (Maiandros) Irmağı’ndan Tralleis’e uzunluğu altmış stadion’dur...*”⁸ Bu durumda Maiandros nehri, adını aldığı ovada Karia ve Lydia’yi birbirinden ayırmakta olup Tralleis, Lydia bölgesinde sayılmaktadır.⁹

coğrafyasındaki üç önemli dönüm noktası için bkz. Göney 2012, 33-42; Aydın şehrinin kuruluşu ve gelişme evreleri için de bkz. Uğur 2012, 1-32.

⁵ Bkz. Ksen. *Hell.* III. II.19; Bilindiği üzere yazar aynı zamanda bir komutan olarak Pers tahtında hak iddia eden Kyros’un seferine de katılmıştır. Ksenophon, bu sefer sırasında bir başarı elde edememiş olsa da en azından ün kazanacak bir eser (*Anabasis* = Ἀνάβασις [Onbinlerin Dönüşü]) ortaya koyabilmek için gün gün not almıştır. Yazar bu eserinde de Tralleis’ten söz etmektedir (*Anab.* I.IV.8): “...ἔχω γε αὐτῶν καὶ τέκνα καὶ γυναῖκας ἐν Τράλλεσι φρουρούμενα...” (= (*Ksensias ve Pasion’un*) *hem çocuklarını hem de karılarını Tralleis’te korumam altında tutuyorum*).

⁶ Strabon’un on yedi kitaptan oluşan *Geographika*’sı (Γεωγραφικά = Coğrafya) batıda Atlas Okyanus’u, doğuda Indos Irmağı’yla sınırlanan bütün Eskiçağ dünyasının coğrafyası üzerine bilgiler vermektedir. İmparator Augustus zamanında, Roma’da yazdığı yapıtının 12. – 14. kitapları Küçük Asya (Anadolu) ile ilgilidir. Varlıklı bir aileden olduğu için iyi bir öğrenim yapabilen ve istediği kadar gezmek olanağına sahip olan Strabon genç yaşta Artemidoros’un yanında öğrenim görmek amacıyla Nysa (Aydın/Sultanhisar) kentinde de bulunmuştur. Bu nedenle Tralleis’in tarihi coğrafyası ve arkeoloji açısından Strabon’un eseri bizler için şüphesiz önemli bir çalışmadır.

⁷ Strab. *XIV.1.42* (C 649).

⁸ Strab. *XIV.2.29* (C 663).

⁹ Strab. *XII.8.15* (C 578): “...Μαίανδρος τέως μὲν διὰ τῆς Φρυγίας φέρεται, ἔπειτα διορίζει τὴν Καρίαν καὶ τὴν Λυδίαν κατὰ τὸ Μαίανδρον καλούμενον πεδίον...” (= “...*Maiandros bir süre Karia ve Lydia’yi birbirinden ayırmakta olup Tralleis, Lydia bölgesinde sayılmaktadır.*”)

İÖ. 1. yüzyılda yazan bir başka tarihçiye Sicilyalı Diodoros'a göre ise Tralleis bir Ionia kenti olarak gösterilmiştir: “ὁ δὲ Θίβρων ταχέως ἐπὶ Τράλλεις τῆς Ἰωνίας πορευθεὶς, ἐπεχείρησε πολιορκεῖν τὴν πόλιν”, “Thibron hızla Ionia'daki Tralleis'e ilerleyip kenti kuşatmaya girişti.”¹⁰

Dördüncü ve son antik yazar Byzantionlu Stephanos da tıpkı ikinci yazar Strabon gibi Tralleis'i bir Lydia kenti olarak kabul eder: “Τράλλεις, πόλις Λυδίας πρὸς τῷ Μαιάνδρῳ ποταμῷ...”, “Tralleis, Lydia'da bir kenttir; Maiandros Irmağı'nın yakınındadır...”¹¹

Demek ki, kent tarihi coğrafya açısından sonuç olarak dört farklı antik yazar tarafından üç farklı bölgede gösterilmektedir.

Bu farklı bilgiler aynı zamanda şu gerçeği de ortaya koymaktadır. Günümüzde Ege Bölgesi'nin Ege Bölümü'nün orta kısımlarında yer alan Aydın ilinin (Topyatağı mevkiinde) temelini oluşturan Tralleis antik kenti, antikçağda Ephesos'tan (Smyrna, Ephesos, Magnesia, Nysa ve Laodikeia) gelen önemli bir yol üstünde, Magnesia Irmağı'nın kuzeyinde, Messogis dağlarının ise güney etekleri üzerinde kurulu antikçağın güçlü kentlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²

I.2. Tarihi

Anadolu uygarlıklarına beşiklik eden Tralleis antik kenti gerçekten de yakın çevresini kapsayan Büyük Menderes Ovası ve sahip olduğu verimli toprakları, uygun iklim koşulları yanında su ve ulaşım kolaylıklarıyla tarih öncesi çağlardan başlayarak günümüze kadar birçok insanlar için uygun bir

Phrygia'da akar, sonra Maiandros'un adını alan ovada Karia'yı ve Lydia'yı birbirinden ayırır...”)

¹⁰ Diod. *Bibliotheke* XIV.36. 2. Agrion'lu (Sicilya) tarihçi, ulaşabildiği kaynakları önemli bir değişikliğe uğratmaksızın, genellikle kopya etmek yoluyla 40 kitaplık Dünya tarihini “*Tarih Kitaplığı*” (*Bibliotheke Historike [Βιβλιοθήκη]*) kaleme almıştır. Fragmanların dışında 11. - 20. kitaplar (bunlar İÖ. 480-302 yılları arasında kalan dönemi kapsamaktadırlar) günümüze kadar gelebilmişlerdir.

¹¹ Steph. Byz. *Ethnika* 630. İS. 6 yüzyılda yaşamış olan Bizanslı Stephanos veya diğer bilinen adlarıyla Stephanus Byzantinus veya Stephanos Byzantinos (Στέφανος Βυζάντινος), “*Ethnica*” (*Ἐθνικά*) adlı önemli bir coğrafya sözlüğünün yazarıdır. Bu sözlükten günümüze çok az şey kalmıştır ama Hermolaus adlı bir yazarın onun hakkında hazırladığı bir özet mevcuttur. Antik Yunanistan hakkında coğrafi, mitolojik ve dini bilgi edinmekte bu eser son derece önemlidir.

¹² Günümüze ulaşan *gymnasium* kemer kalıntılarıyla halk tarafından “*Üçgözer*” olarak da bilinen “Tralleis” antik kenti, bugünkü Aydın ilinin yaklaşık 1.5 km kuzeyinde bulunan Topyatağı mevkiinde yer almaktadır.

yerleşim alanı olmuştur.¹³ Nitekim tarihsel süreç zenginliğine sahip bu kent hakkında yazıtlar ve sikkelerin yanı sıra literatürde kuruluş mitolojisinden başlayarak yok oluşuna kadar olan dönemleri de içeren azımsanmayacak kadar fazla bilgi yer almaktadır.

Kentin kuruluş mitolojisine ilişkin olarak tek kanıtımız, İmparator Marcus Aurelius'a (İS. 161-180) tarihlenen, üzerinde ayakta duran bir savaşçı tasviri ile buna eşlik eden *TPAAΛEYC KTICTHC* (*Tralleus ktistes*) lejantını taşıyan bir sikkedir.¹⁴ Oysa Pekman'ın da belirtmiş olduğu gibi mitolojide *Tralleus* adında bir kahramana/*ktistese*¹⁵ rastlanmamaktadır. Kent bu durumda *Tralleus* adını olasılıkla başka yollardan almış olmalıdır. Bununla birlikte Strabon, *XIV.1.42, (C 649)*'daki "*Tralleis'in Argoslular ve Trakyalı bazı Traller tarafından kurulduğu söylenir. İsmi de buradan almıştır.*" cümlesiyle bize kent isminin kökenini açıklamaktadır. Aynı zamanda *Tralleis* ve *Tralli* isimlerine *Illyria* ve *Thrakia*'da rastlanıyor olması da kentin *Argoslular* ve bazı *Thrakialı* olan *Tralliler* tarafından kurulduğuna işaret etmektedir.¹⁶

Bu arada şunu da belirtmek gerekiyor: "*Tralleis*" adı üzerine yapılan incelemelere ve antik kaynaklara baktığımız zaman gerçekten de kent zengin tarihsel süreci boyunca birçok adlar ile anılmıştır.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz üzere *Ksenophon* *Tralleis*'i *Karia* bölgesinde saymıştır. Kent adı ile ilgili olarak yazarın *Anabasis I.IV.8* - "...ἔχω γε αὐτῶν καὶ τέκνα καὶ γυναῖκας ἐν Τράλλεσι φρουρούμενα..." (= (*Ksensias* ve *Pasion*'un) hem çocuklarını hem de karılarını *Tralleis*'te korumam altında tutuyorum- ve *Hellenika III. II. 19* adlı eserlerine - "...ἀπῆλθε τὸ μὲν βαρβαρικὸν εἰς Τράλλεις τῆς Καρίας..." (= "...barbar ordusu *Karia*'daki *Tralleis*'e geldi..." - atıfta bulunarak, anılan bu bölümlerde kent adının da "*Tralleis*" olarak geçtiğini öğrenmekteyiz.

¹³ Şu ana kadar daha çok klasik ve daha geç dönemlere ait yerleşim birimlerinin yoğunluğu ve geç dönem kalıntılarının gün ışığında olması nedeniyle sadece antik dönemlere ait kültürel gelişmeleriyle dikkati çeken Aydın/*Tralleis* bölgesinin daha erken dönemlere de uzanan bir kültür tarihine sahip olduğu bölgede yapılan yüzey araştırmaları kapsamındaki çalışmalar ışığında ortaya çıkarılmaktadır. Bkz. Akdeniz 1996, 233-254; Günel 2004, 95-114.

¹⁴ Pekman 1970, 45, dn. 218.

¹⁵ *Ktistes* (κτίστης): Genellikle kentlerin tanrı, kahraman veya tarihi kurucularına verilen isimdir. Eskiçağda çoğunlukla kentlerin tanrı veya kahraman bir ya da birkaç *ktistes*i vardır. Bu durum o çağda dinin ve mitolojinin kişisel ve toplumsal hayatta oynadığı önemli rol göz önünde bulundurulacak olursa tabii görünmektedir.

¹⁶ Bkz., Polaschek, 1975, 2091-2093.

Kent, Strabon'da da aynı isimle yani "Tralleis" ifadesi ile geçmektedir.¹⁷

Kentin aldığı bir diğer isim, Karia satraplığına bağlı olduğu bir döneme tarihlenen kent yazıtının üzerinde yazılı olan "Traldeis" (Τραλδεῖς) dir. Yazıtta - ἐξσατραπέυοντος Ἰδριέως ὅσα ἐψηφίσαντο Τραλδεῖς- "Idrieos satrap iken, Traldeisliler şu kararları aldılar" yazmaktadır. Bu durumda kent Karia satraplığına bağlı iken Hekatomnos ailesinden Idrieos'un satrap olduğu İÖ. 351/0-344 yıllarında "Traldeis" olarak adlandırılmıştır.¹⁸

Tüm bunların yanı sıra Plinius (*nat. V. 46*)¹⁹ ve Byzantionlu Stephanos'tan (*Ethnika 630*)²⁰ öğrendiğimize göre ise kent ilk adı olan *Polyantheia* (=çok çiçekli kent) ve *Euantheia* (=güzel çiçekli kent) şeklinde aynı anda iki farklı isimle anılmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki kent anılan bu her iki adı da sahip olduğu zengin florasından almış olmalı. O dönemde kent yine Stephanos'a (*Ethnika 630*) göre söz konusu iki isim ile birlikte "kale" anlamına gelen "*Ἐρυμνά*" adıyla da anılmaktaydı. Kentin bu adı sanırız Strabon'un (*XIV.1.42*) "*Tralleislilerin kenti, güçlendirilmiş tepeye sahip olan düz bir yükselti üzerinde kurulmuştur*" cümlesinin doğruluğunu da açıklamaktadır.

Ayrıca Plinius'un (*nat. V.46*) kenti *Euanthia* adı yanında *Seleucia* ve *Antiochia* olarak da adlandırıldığına ilişkin "*Trallis, eadem Euanthia et Seleucia et Antiochia dicta*" cümlesine de atıfta bulunarak Diadokhlar Dönemi'nde²¹

¹⁷ Strab. *XII.8.18* (C 578); *XIV.1.42* (C 649); *XIV.1.44* (C 650) ve *XIV.2.29* (C 663).

¹⁸ Idrieos, Karia Kralı Hekatomnos'un üç oğlundan biri, Mausolos'tan sonraki kraldır (Strab. *XIV.2.17* C657). İÖ. 395 yılında Pers büyük kralı tarafından Karia'ya Kariyalı bir satrap tayin edilmiştir. İÖ. 377 yılına kadar satraplık yapan bu Karia satrapı Hekatomnos'tu. Hekatomnos'u sırasıyla şunlar izledi: Mausolos (İÖ. 377-353), Artemisia (İÖ. 353-351), Idrieos (İÖ. 351-344), Ada (İÖ. 344-340), Piksadoros (İÖ. 340-334) ve Orontobates (İÖ. 334-333). Bkz. Kaya 2012, 328.

¹⁹ "*Trallis, eadem Euanthia et Seleucia et Antiochia dicta*" (= "*Trallis, Euanthia, Seleucia ve Antiochia olarak da adlandırılmıştır*").

²⁰ "*Τράλλις, πόλις Λυδίας πρὸς τῷ Μαϊάνδρῳ ποταμῷ ἢ πρότερον Πολυάνθεια διὰ τὸ πολλὰ ἄνθη ἐκεῖ πεφυκέναι, ἐκαλεῖτο καὶ Ἐρυμνά*" (= "*Lydia'da Maiandros Irmağı'nun yakınında yer alan Trallis daha önce, orada yetiştirilen çok sayıda çiçek nedeniyle Polyantheia adını taşıyordu. Erymna olarak da adlandırılırdı*").

²¹ İÖ. 323'de Büyük İskender'in genç yaşta ölmesi üzerine satraplık görevinde bulunan Makedonyalı komutanları Suriye'de (Triparadeisos) kendi egemenlik alanlarını kurmak amacıyla toplanarak, İskender yönetimini kendi aralarında paylaşmışlardır. Bu nedenle yaklaşık olarak İÖ. 323 yılında başlayan ve İÖ. 281/0 yılında meydana gelen Korupedion Savaşı ile son bulan yaklaşık kırk yıllık dönem "*Diadokhlar Dönemi*" olarak adlandırılmaktadır.

kentin Seleukos Krallığı'nın egemenliği altına girdikten sonra sırasıyla "Seleucia"²² ve "Antiochia"²³ adlarını almış olduğu da unutulmamalıdır.

Tralleis'in bu isim değişikliği kentin Roma'nın Küçük Asya eyaletinin sınırları içinde olduğu zaman diliminde de devam etmiştir: Nitekim kent, "Caesarea" olarak da adlandırılmıştır. Söz konusu bu ad değişikliği İmparator Augustus'un (İÖ. 27-İS.14) depremle yıkılmış olan kenti onartma girişiminin sonucunda gerçekleşmiştir. Felaket, İÖ. 27 ve 24 arasında olasılıkla 26'da olmuştur. O sırada Augustus, Kantabrialar'da bulunuyordu ve oraya Khairemon adlı bir elçi yardım için yalvarmaya gelir. Augustus, yıkıntıları onarmak için Tralleislilere para verir. Tralleisliler de bu nedenle kentlerinin adını imparatorun onuruna "Caesarea" olarak değiştirir. İsim değişikliği her ne kadar belli bir zaman dilimini kapsamış olsa da "Caesarea" adı yazıt ve sikkelerle de desteklenmiştir.²⁴

Adındaki değişikliklerin anlatıldığı yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı üzere Tralleis'in varlığına tarihi olaylarla bağlantılı olarak erken dönemlerden daha çok İÖ. 6. yüzyıldan itibaren yaşanan farklı olaylarla birlikte daha çok rastlanmaktadır.

Şimdi de, kent tarihine işaret ettiği düşünülen bu anlatımlardan sonra, isim değişikliklerin yaşandığı olaylardan hareketle Tralleis'in Roma imparatorluk dönemi de dâhil olmak üzere eskiçağ tarihini şu şekilde özetleyebiliriz.

İÖ. 7. yüzyılın başlarından 6. yüzyılın ortalarına kadar Lydia Devleti'nin baskısı altında kalan Tralleis, Lydia Devleti'nin İÖ. 547 yılındaki yıkılışını

²² Seleukeia adına hem antikçağ yazarlarının eserlerinde hem de epigrafik ve numismatik kaynaklarda sık rastlanmaktadır. Tarihçi Appianos'a göre olasılıkla I. Antiokhos (İÖ. 281-261) tarafından kurulmuş ve adını da kralın babası Seleukos'tan almıştır (App. Syr. 57). Ayrıca Tralleis'te ΣΕΛΕΥΚΕΩΝ lejantını üzerinde taşıyan 3. yüzyıl dönemine ilişkin sikkeler (bkz., BMC Lydia, CXXXIV) ile krallar tarafından yazılmış mektup metinleri de verdikleri bilgiler ile kentin Seleukeia adını taşıdığını daha anlaşılır kılmaktadır. Bkz., Welles 1934, 172-175, no. 41 (Söz konusu mektup İÖ. 201 (?) yılına tarihlendirilmekte olup Kral III. Antiokhos Megas tarafından yazılmıştır.); ayrıca bkz. Malay 1992, 112.

²³ Ne yazık ki "Antiokheia" adına Plinius'un dışında başka hiçbir kaynakta rastlanmamıştır. Bkz. Kaya 2000, 123.

²⁴ Rayet & Thomas 1997, 55-57; Söz konusu isim paralar üzerinde ancak Nero'nun (İS. 54-68) saltanatının sonuna doğru görülüyor ve Domitianus'un (İS. 81-96) ölümüyle tamamen kayboluyor. Bkz. BMC Lydia, CXL -CXLII ve İmparatorluk Dönemi kent sikkeleri için bkz. BMC Lydia, 338-340, no. 74-93. Öte yandan Tralleis, Khairemon adlı yurttaşını yaptığı bu işten dolayı onurlandırmış ve bir heykelini dikmiştir. Bu heykele ilişkin yazıtın bulunduğu atlık, 1970'lerin ortalarında Karagözler yaylasında bulunmuştur (Tül 2012, 66). Ayrıca kent imparatorluk döneminde "Caesarea Tralleis" adı ile de anılmıştır, bkz. BMC Lydia, CXLI.

izleyen yılların hemen ardından Perslerin egemenliği altına girmiştir. Nitekim İÖ. 545 yıllarına gelindiğinde tarihsel açıdan diğer Batı Anadolu kentleriyle benzer kaderi paylaşarak Akhaimenid Sülalesinin eline geçmiştir. Bilindiği üzere Kyros, zenginlikleriyle ünlü Kroisos'un başkenti Sardeis'i zapt ederek Lydia egemenliğine son vermiş ve çok kısa bir süre sonra da Pers egemenliğini yaymıştır. Amacı eskiçağ dünyasının tüm ticaretini kendi avuçları içinde toplamaktı. Sonuçta Kyros amacına yavaş yavaş ulaşmış sınırlarını da Ege Denizi'nden doğuda Hindistan'a kadar uzatmayı başarmıştır.

Tralleis, antik tarih yazımında ilk olarak Atinalı ünlü tarihçi Ksenophon'da yerini almıştır. Pers işgali sırasında satraplık sistemine alınan Batı Anadolu dünyasında²⁵ Tralleis, kendini stratejik konumuyla göstermeye başlamış. Ksenophon'un Tralleis'i bir Karia kenti olarak gösterdiği daha önce belirtmiş olduğumuz *Hellenika III.II.19*'a ve *Anabasis I.IV.8*'e atıfta bulunarak bir değerlendirme yapmak gerekirse; Yazar, *Anabasis I.IV.8*'de Kyros'un emrindeki Arkadialı Ksenias ile Megaralı Pasion'un kendisinden ayrılmalarına rağmen her iki generalin eşlerinin de çocuklarının da Tralleis'te bulduklarını yazmıştı. Aynı yazar bu defa *Hellenika*'nın *III. II.19*. numaralı bölümünde iki ordunun Menderes Magnesia'sında karşılaştıklarını (*III. II.14-18*) daha sonra yapılan mütarekede alınan karar sonucunda ise orduların birbirinden uzaklaştıklarını ve barbar ordusunun Karia Tralleis'ine, Yunan ordusunun da Leukophrys'e çekildiklerini anlatmıştır (*III. II.19*).

Anlaşılabileceği üzere, Tralleis stratejik konumu itibarıyla Pers egemenliği altında önce Pers satraplarının daha sonra Pers egemenliğindeki Karia satraplığı altında bulunmuş. Nitekim daha önce de belirtmiş olduğumuz bir kent yazıtı, “ἔξσατραπέυοντος Ἰδριέως ὅσα ἐψηφίσαντο Τραλδεῖς- *Idrieos satrap iken, Traldeisliler şu kararları aldılar*” diyerek kentin Karia satraplığına bağlı olduğunu ve Idrieos'un da Karia satrapı olduğunu epigrafik açıdan desteklemektedir.

Bu dönemden sonra, Küçük Asya'daki önemli Pers egemenlik merkezlerinden biri olan Tralleis, Makedonya kralı Büyük İskender'in İÖ. 333'te Pers kralı Dareios'u yenerek Anadolu'ya girmesi üzerine Makedonya

²⁵ “*Hystaspes oğlu Dareios (İÖ. 521-486) artık kral olmuştu ve Araplar dışında bütün Asya ulusları, Kyros'un aldığı ve Kambyses'in genişlettiği topraklarla beraber hükmü altındaydı (Hdt. III. 88); İonialılar, Asya Manisalıları, Aioliyalılar, Kariyalılar, Lykialılar, Miliyalılar, Pamphyliyalılar (bunların hepsi vergi bakımından bir arada sayılıyorlardı) hazineye dört yüz talant gümüş ödüyorlardı. Birinci hükümet burasıydı.*” (Hdt. III. 90).

Krallığı'na bağlanmıştır.²⁶ Bilindiği üzere bölgede yine Pers yönetiminin uyguladığı kurallar uygulanıyordu; tek fark, Perslerin kullandığı unvanı koruyan vali ve yönetici Pers değil Makedon'du.²⁷ Ancak Karia'daki düzenleme biraz farklıydı. Burada yönetim önce Hekatomnos prensesi Ada'ya verilmiş ve Ada kardeşi tarafından devrilmeden önce satraplığı İÖ. 344 yılından başlayarak dört yıl yönetmiştir. İskender Karia'ya gelince, önceki yönetimden tamamen kopmuş olarak Alinda'daki kalesine çekilmiş olan Ada deyim yerinde ise kendisini ve topraklarını İskender'e teslim etti.²⁸ Kraliçe, İskender'i evlat edindi. Bunun üzerine İskender, sivil yönetim dışındaki konular Ada'nın yetki alanı dışında kalma şartıyla, bütün Karia satraplığını Ada'ya verdi. Böylece Ada, İskender'e bağlı olarak sadece ismen yönetimin başındaydı. İşte Tralleis, bu dönemde yine kendini stratejik konumuyla göstermiş olmalı ki, İskender'in askeri birlikleri kentte kış boyunca bekletilmiş ve 333 yılında da Gordion'a ulaşmak için kentten ayrılmışlar.

Sonra kent, İskender'in İÖ. 323 yılında genç yaşta ölmesi üzerine Diadokhlar Dönemi'nde bir süre Antigonos'un egemenliği altında kalmış, İÖ. 281 yılında Sardeis yakınlarında meydana gelen Korupedion Savaşı'ndan sonra da Seleukos Krallığı'nın egemenliği altına girmiştir (İÖ. 223). Çalışmanın başında da belirtmiş olduğumuz üzere Plinius'un *Naturalis Historia*'sından kentin bu dönemde "Seleucia" ve "Antiochia" adlarını taşıdığına dair bilgiler de elde edilmiştir.²⁹ Nitekim İÖ. 223-190 zaman dilimine tarihlendirilen Tralleis'teki bu Seleukos egemenliği, sikkeler ile birlikte krallar tarafından yazılmış mektup metinlerinde de izlenmektedir.³⁰

Kent, Romalılar ile Seleukos Kralı III. Antiokhos (İÖ. 223-187) arasında Appianos'a³¹ göre sonuçlarıyla Anadolu'nun kaderini değiştiren ve İÖ. 190

²⁶ "İskender Asya'yı istila edince kelimenin tam anlamıyla yeni topraklara geçmiş oldu. Fethettiği bölgede oluşturacağı yönetim şekli için önünde bir örnek yoktu; babasından herhangi bir sistem miras kalmamıştı. Başından itibaren bir fatih gibi değil, Ahamenişlerin gerçek mirasçısıymış gibi davranıyordu." Bosworth 2005, 280vd.

²⁷ Bosworth and Wheatley 1998, 281.

²⁸ Arr. *anab.* I.23.7-8.

²⁹ Plinius'a (*nat.* V. 46) göre "Trallis kenti, Euanthia, Seleucia ve Antiochia olarak da adlandırılmıştır (=Trallis, eadem Euanthia et Seleucia et Antiochia dicta)" ; ayrıca bkz. Malay 1992, 112.

³⁰ Söz konusu mektup için bkz., Welles 1934, 172-175, no. 41.

³¹ Konuyla ilgili en önemli temel kaynak olarak başvurduğumuz Appianos'un (*Syr.* 30-34, 36) verdiği detaylı bilgilere göre Romalılar tarafından savaşın kazanılmasında en büyük etken, kuşkusuz Romalıları en çok zorlayan Galat gücünün çökertilmesi ve Hannibal'in savaş

yılında *Sipylos* yakınındaki *Magnesia* (Manisa) kentinin biraz kuzeyinde Hermos'un kuzey kıyısındaki ovada meydana gelen savaşta galip gelen Romalılar tarafından İÖ. 188 yılında imzalanan Apameia Barış Antlaşması hükümlerine göre bu başarının kazanılmasında kendilerine yardımcı olan Pergamon Kralı II. Eumenes'e (İÖ. 197-159) bağışlanmıştır.³²

Tarihe "Magnesia Savaşı" olarak geçen ve Anadolu'nun kaderini değiştiren bu büyük hesaplaşmada Tralleis, anlaşıldığı üzere Suriye, Galatia ve Kappadokialı paralı askerlerden oluşan Antiokhos ordusuna karşı Girit ve Pergamon askerleri ile birlikte Roma'nın yanında yer almıştır.³³ Savaşın Roma ve müttefikleri tarafından kazanılması Batı Anadolu kentlerindeki Antiokhos korkusunu ortadan kaldırmış, aralarında Tralleis'in de bulunduğu birçok kent bağılıklarını ifade etmek üzere o sırada *Magnesia ad Sipyllum*'da bulunan Consul Scipio'ya elçiler göndermiştir.³⁴ Sonuçta Tralleis İÖ. 188'den sonra Telmessos (Fethiye), *Magnesia ad Sipyllum* (Manisa), Sardeis (Sart), Thyateira (Akhisar), *Magnesia ad Maiandrum* (Ortaklar), Priapos (Karabiga), Parion (Kemer), Skepsis (Kurşunlu) ve Abydos (Nara) gibi bazı kentler ile birlikte Eumenes'e bir miktar vergi ödemekle yükümlü tutulmuştur.³⁵

Tralleis'in bu tarihten başlayarak Roma İmparatorluğu'na geçtiği zamana kadar olan tarihsel sürecine baktığımız da kentın Pergamon krallığının idaresi altında iken en büyük gönenci yaşadığı görülmektedir. Kent, özellikle II. Eumenes (İÖ. 197-159) ve II. Attalos (İÖ. 159-138) tarafından izlenen iyimser politikalar ve krallığa bağlı kentlerin Hellenleştirilmesi politikaları sonucu hem vergiden muaf tutulmuş hem de birçok konuda destek görmüştür. Bunu mevcut

enasında Antiokhos'un yanında bulunmayışı ve Pergamon Kralı II. Eumenes'in karşısındaki Seleukos süvarilerini yenmesi olmuştur.

³² Söz konusu antlaşma hükümleri antikçağ yazarlarından Diodoros (XXIX.10) ve Appianos'un (*Syr.* 38-39) verdiği bilgiler ışığında, savaşı kaybeden Antiokhos'un Toros Dağ silsilesinin kuzeyinde ve Halys Irmağı'nın (Kızılırmak) orta kıvrımının batısında yer alan tüm yerlerde hak iddia etmekten vazgeçmek zorunda kaldığı anlamına gelmektedir. Bu topraklara ilişkin madde Polybios metninden kaybolduğu için konuyla ilgili temel kaynak olarak Livius'un kaydı esas alınmıştır (*Ab urbe condita* XXXVIII.38.3). Antiokhos tarafından bırakılan bu topraklar, Roma davasına yardım eden Pergamon ve Rodos arasında bölüştürülmüş ve Roma'nın asıl müttefiki olan Pergamon Kralı II. Eumenes, bu bölüşmede en büyük payı almıştır. Bkz. *Polyb.* XXI.46, 48; *Liv.* XXXVII.56.2; XXXVII.39.7.

³³ Malay 1992, 56.

³⁴ Manisa'ya Scipio'nun yanına elçiler gönderen diğer kentler şunlardır: Thyateira (Akhisar), Sardeis (Sart) ve *Magnesia ad Sipyllum*. Bkz. Malay 1992, 57.

³⁵ Öte yandan Roma'ya karşı III. Antiokhos ile işbirliği yaptığı saptanan Temnos, Teos (Sığacık), Lebedos (Ürkmez) ile Kolophon (Değirmendere) Eumenes'e bağımlı hale getirilmişlerdir. Bkz. Malay 1992, 63.

kaynaklar ışığında birçok olay kanıtlar. Örneğin kent, ilerleyen satırlarımızda da görüleceği üzere, II. Eumenes'in idaresi altındayken inaç sistemini yeniden düzenlemiş hatta Kral Eumenes'i de tanrılaştırarak Zeus Larasios'un yanında Eumenes'e "Zeus Eumenes" olarak tapmış. Daha da önemlisi kentte her beş yılda bir düzenlenmek üzere II. Eumenes onuruna "*Eumeneia*" adı altında bir şenlik dahi düzenlenmiştir.³⁶

Öte yandan kentin en önemli yapılarının da Hellenistik Dönem'in Seleukoslar'a ilişkin çatışmalı evresi geçtikten sonra duru sayılabilecek Attaloslar döneminde inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Attalosların Pergamon dışında uyguladıkları kültür politikasının³⁷ en güzel örneklerinden biri olan ve Pergamon krallarının oturması amacıyla inşa ettirilmiş olduğu bilinen Pergamon krallarının "Tuğla Sarayı" bunun en önemli göstergesidir. Attaloslar tarafından oturmalarına hizmet etmesi amacıyla yaptırılan bu sarayın ünlü Romalı yazar, mimar ve mühendis Vitruvius'un *De architectura* II.8.9'da Roma döneminde kent pantheonunun baş tanrısı Zeus Larasios'un rahibi tarafından da kullanıldığına dair bilgiler elde edilir.³⁸ Ayrıca İS. 1.yüzyılın sonlarında yazan Plinius da *Naturalis Historia* XXXV.49'da "*Tralles'de Attalus kraliyet ev*" (= *Domum Trallibus regiam Attali*) cümlesiyle bize sarayın kentteki varlığını açıklamaktadır.

Ancak günümüzde bu yapının izine henüz rastlanmamıştır.

Tralleis'in Attaloslar zamanındaki gönencinin bir başka kesin kanıtı da o dönem atölyeleri tarafından basılan *cistophor*³⁹ sikkelerinin sayıca çok

³⁶ Hansen 1972, 124; Üreten 2003, 184; Poljakov 1989, 31 vd., no. 23, 10-13. satırlar; ayrıca bkz. Malay 1992, 72.

³⁷ Pergamon hükümdarları, hanedanın ilk günlerinden itibaren, kraliyet ailesini, bilim ve sanatın korumacılığı ışığında göstermeyi amaçlayan bir dış politika gütmektedirler. Böyle bir üne kavuşmanın en iyi yolu, Yunan dünyasının kutsal yerlerine ve kentlerine binalar ve başka adakların vakfedilmesi idi. Bu bağlamda Pergamon'un ülke dışındaki kültür politikasına örnek olarak hakkında bilgi sahibi olunabilecek yapılar için bkz. Radt 1999, 277-279.

³⁸ "*Trallibus domus regibus Attalicis facta, quae ad habitandum semper datur ei, qui civitatis gerit sacerdotium*" (= *Trallesde Attalus ailesinin kralları adına devletin rahiplik görevini yürütene her zaman oturması için verilen bir eve yapılmıştır*) şeklinde Vitruvius önemli bilgi vermektedir; ayrıca bkz. BMC Lydia, cxxxv.

³⁹ İsimlerini, 12-10 gr arasında ağırlıkta, değerleri teorik olarak 3, pratikte yalnız 2 ½ gr *denarius*a eşdeğer parçalar olan, Pergamon kralı II. Eumenes zamanında kabul edilmiş bir sikke türünden alırlar. Bunlar önyüzlerinde bir sarmaşık çelengi ve çelengin içinde Dionysos kültüne ait kapağı açık, içinden bir yılan çıkan *cista mystica* (kutsal sepet), arka yüzlerinde *gorythosa* (ok kılıfı) sarılmış iki yılan taşırlar. Bu *cistophor*lar, İÖ. 2. yüzyılın ikinci yarısında Batı Küçük Asya'nın başta gelen sikkeliydiler, aralarında Pergamon, Ephesos, Tralleis, Laodikeia, Smyrna ve

olmasıdır. Bu sikkeler Küçük Asya'da Pergamon Krallığı egemenliğindeki kentlerin bazı ekonomik nedenlerle aynı maden ve aynı tipte bastırılmış oldukları "Birlik Sikkeleri"dir. Özellikle Pergamon Kralı II. Eumenes'in teşvikleriyle kurulan bu birliğe Tralleis de dâhil olmak üzere yaklaşık 15 kent üyedir. Çeşitli sikke koleksiyonlarında korunmuş olan bu *cistophor*lar arasında Tralleis *cistophor*ları⁴⁰ son derece fazladır. Anlaşılacağı üzere ticari ilişkilerin genişliğine ve paraları basan kentin zenginliğine bakmak açısından sanırız bundan daha kesin bir gösterge olamaz.

Görüldüğü gibi, İÖ. 188-133 yılları arasındaki dönem Tralleis açısından bir barış ve refah dönemi olmuştur. Fakat bu dönem ne yazık ki çok kısa sürmüştür. Son Pergamon Kralı III. Attalos Philometor'un (İÖ. 138-133) vasiyeti⁴¹ üzerine Roma'ya bağlanan kent için Roma İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar süren büyük bir felaket dönemi başlamıştır. Bir başka deyişle İÖ. 133-31 yılları arasında yani yaklaşık yüz yıllık tarihsel süreçte Tralleis, Roma ile çatışan tarafları önce Aristonikos'u daha sonra da Mithridates'i tutarak yapmış olduğu büyük yanlışlar sonucunda Roma tarafından cezalandırılmıştır.

Bu dönemde Attalos 133'te öldüğünde Roma halkını her ne kadar tüm mülküne varis atamış olsa da Pergamon topraklarının Roma'ya geçişi ne yazık ki düşünüldüğü kadar kolay olmamıştır. Çünkü Pergamon Kralı II. Eumenes'in gayrimeşru oğlu Aristonikos, bilindiği üzere söz konusu vasiyetnameye karşı

Apameia'nın bulunduğu on bir ya da on iki çeşitli yerde darbedilmişlerdir ve yalnız bu kent adlarının ilk bir iki harfiyle ayırt edilirler.

⁴⁰ Tralleis *cistophor*ları üzerlerindeki işaretlere göre üç gruba ayrılmaktadır: Birinci grup *cistophor*ların arka yüzlerinde sağ tarafta bir işaret bulunur. Ancak başları karşı karşıya duran iki yılınbaşı arasında kentin monogramı bulunmamaktadır. İkinci grup ise İÖ. 133 yılından öncesine tarihlendirilen bir seridir. Arka yüzünde tıpkı birinci grupta olduğu gibi işaret sağda yer almakta. Arka yüzde ise bir ya da birkaç harften oluşan kent monogramı birbirine dolanan iki yılın arasındaki ok torbasının ya üstünde ya da altında bulunmaktadır. Üçüncü ve son grup *cistophor*ların da basım tarihleri olasılıkla İÖ. 133 yılından öncedir. Bu gruptakilerin en belirgin özellikleri; ok torbası üzerinde kent monogramlarının yerine *magistrat* isimlerinin kısaltmalarının yazılmış olmasıdır. Ancak *magistrat* isimlerinin yazılacağı alanın geniş tutulması amacıyla arka yüzdeki yılınbaşları öncekilere nazaran küçültülerek daha simetrik olarak düzenlenmişlerdir. British Museum'da bulunan Tralleis *cistophor* örnekleri ve *Proconsular cistophori* için bkz., BMC Lydia, 326-335; ayrıca bkz. Malay 1992, 144.

⁴¹ III. Attalos'un Vasiyeti konusunda bilgi veren tüm antik kaynaklar için bkz. Magie 2001; ayrıca sözü edilen vasiyetin antik kaynaklar ışığında yapılan değerlendirmesi için ise bkz. Demir 2011, 179-199.

çıkarak Roma'ya dört yıl boyunca (İÖ. 133-130) karşı koymuştur.⁴² Ayaklanmayı bastıramayan Roma ordusuna Pergamon Krallığı içerisindeki kent devletlerinin yanı sıra Bithynia, Pontos, Kappadokia ve Paphlagonia krallıkları da destek vermiştir. Nihayet 130 yılında Aristonikos yakalanarak idam edilmiş. Ve Aristonikos'un ayaklanmasına katılan kentler de fethedilen kentler gibi görülmüş, buralarda adalet Romalı yüksek memurlarca uygulanmış, kentlere vergi dayatılmış ayrıca bu vergilerin toplanması da *proconsulün* memurlarına verilmiştir. Bu önlemlerle Aristonikos'un faaliyetlerini destekleyen kentler borçlarının istikrarlı bir şekilde saptandığını görmekten her ne kadar hoşnut görünseler de yöneticilerinin vergilerini keyfi olarak suistimal etmelerine karşı ne yazık ki bir şey yapamamışlardır. Öyle görülüyor ki, Tralleis kenti de belirtmiş olduğumuz bu tür davranışlara maruz kalmış yani borçlardan ve sefaletten payına düşeni yeterince almıştır.⁴³ Roma tarafından kentin *cistophor* basımının yasaklanması özellikle Roma'ya karşı Aristonikos'u desteklemesinin sonucu kentin bu şekilde cezalandırılmasıyla sıkı bağlantılıdır.

Anlaşılabileceği üzere dört yıllık mücadele döneminin ardından Aristonikos'un ayaklanması bastırılmış ve Tralleis'in de içinde bulunduğu Pergamon krallık toprakları için yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere Roma'nın Asia eyaletine (*Provincia Asia*) dönüşme süreci başlamıştır.

Tralleis'in İÖ. 133-31 yılları arasında yaşadığı felaketlere dönersek; Aristonikos'un esaretinden sonra da düzeni bozulmuş olan Asia'da kargaşa devam ediyordu. Pontos Kralı VI. Mithridates Eupator, İÖ. 89 yılında Küçük Asya'da Roma emperyalizmine karşıt bir politika izlemeye başlamış aynen ikinci bir İskender gibi ortaya çıkmış ve kendisini Anadolu halklarını Romalıların zulmünden kurtarabilecek tek kişi olarak göstermişti.⁴⁴ Şöyle ki:

⁴² Tarihe Aristonikos Ayaklanması olarak geçen ve dört yıllık bir zaman dilimini kapsayan bu olay için bkz. Strab. XIV.1.38 (C 646-647); Magie 1950, 148vd; Collins 1978, 48vd; Rayet & Thomas 1997, 30vd; Malay 1992, 129vd.; Tozan 2011, 160vd.

⁴³ Rayet & Thomas 1997, 33. Ancak Tacitus'un aktardığına göre Aristonikos'a karşı koyan on bir kent içinde Tralleis de belirtilmektedir (*ann. XII.62*).

⁴⁴ Arslan (2007, 114), "*Mithridates'in Hellas ve Küçük Asya'da giriştiği propaganda faaliyetlerinde iki temel düşünce ön plana çıkıyordu. Bunlardan birincisi, yeryüzündeki bütün krallıklara düşman olan Romalıların açgözlülükle egemenlikleri altındaki eyaletleri ve kendilerine komşu olan krallıklara ait zenginlikleri yağma ederek halkı sövmeleriydi. İkinci ise Roma'nın Akdeniz Dünyası'nda uyguladığı çıkarıcı politikalara karşı aynen ikinci bir İskender gibi ortaya çıkması ve kendisini Anadolu halklarını Romalıların zulmünden kurtarabilecek tek kişi olarak göstermesiydi*" diyerek Pontos Kralı'nın politikasını belirtir. Kralın Küçük Asya'da uyguladığı Roma karşıtı politika konusunda daha detaylı bilgi için bkz. Arslan 2007, 113-126; 143vd.

İskender nasıl Anadolu halklarını Perslerin hegemonyasından kurtararak onlara özgürlüklerini geri verdiyse Mithridates de onları Romalıların zulmünden kurtaracaktı. Mithridates, ikinci bir İskender gibi İÖ. 88 yılında Phrygia’da ilerlemeye başladığında hiçbir Roma generali Pontos ordusunun karşısına çıkmaya cesaret edemedi. Kralın bu yürüyüşü bir istiladan çok zafer alayını andırıyordu. Her yerde kentler ve kaleler ona teslim oluyordu. Kral kısa zamanda Roma’nın Küçük Asya’daki bütün topraklarının hâkimiyetini eline geçirmişti.⁴⁵ Mithridates bundan sonra Lykia, Pisidia, Pamphylia ve Ionia bölgelerinde hala Pontos hâkimiyetine boyun eğmeyen kentleri ele geçirmek üzere bazı generallerini güneye yollamıştı. Kendisi ise Maiandros Vadisi boyunca Ephesos kentine doğru ilerlemeye başladı. Bu sırada yolu üzerindeki kentlerden Tralleis,⁴⁶ Magnesia ad Maiandrum ile birlikte krala büyük ilgi göstermiştir.

İÖ. 89 yılından 85 yılına kadar devam eden ve tarihe “Birinci Mithridates Savaşı” olarak geçen Mithridates-Roma savaşlarının bu zaman diliminde Tralleis, Roma’ya karşı Mithridates yanlısı bir kent olmuş. Bu, Tralleis’in muhtemelen Batı Anadolu’daki birçok kent gibi zorunluluktan ya da korkudan değil; Romalıların Küçük Asya’daki sömürü rejiminden; yöneticilerin soyguncu idarelerinden ve vergi mültezimlerinin ezici boyunduruğundan kurtulmuş olmanın verdiği içten gelen samimi bir sevinç ile Pontos Kralı’nın egemenliğini tanımış olması demektir.⁴⁷ Nitekim tıpkı Ephesos, Miletos ve Erythrai kentlerinde olduğu gibi Tralleis’te de Roma’nın boyunduruğu altından kurtulmanın verdiği sevinç ve Mithridates’in teşvikiyle altın *stater*ler basılmıştır.⁴⁸

Tralleis’in Roma ile çatışan büyük düşman Mithridates yanlısı olduğunu gösteren en önemli kanıt, İÖ. 88 yılı ilkbaharında ortaya çıkan ve tarihe

⁴⁵ Roma emperyalizmine karşı Anadolu halklarının savunuculuğunu yapan VI. Mithridates ve dönemi birçok antik yazar tarafından kaleme alınmıştır. İÖ. 88 yılındaki faaliyetleri için bkz. *Diod. Bibliothekhe XXXVII.26; App. Mithr. 11-19; Liv. perioch. 76*). Daha detaylı bilgi için ayrıca bkz. Arslan 2007, 144vd.

⁴⁶ *App. Mithr. 21; Cic. Flacc. XXIV.57-58*.

⁴⁷ Mithridates, Küçük Asya’da ele geçirdiği toprakları Pers yönetim sistemine göre organize etmiş Anadolu’yu eyaletler bazında bölgesel yönetim birimlerine; yani satraplıklara ayırarak idareyi Pontos generallerine vererek kentlerin yönetim şekline karışmamıştır. Tralleis’in yönetimine bakarsak; Strabon’un *XIV.1.42 (C 649)*’deki “*Kent Mithridates Savaşları sırasında kısa bir süre Kratippos’un oğulları olan tiranlar tarafından yönetilmiştir*” cümlesi Mithridates tarafından kente güvenilir bir tiranın atanmış olduğunu gösterir.

⁴⁸ Daha detaylı bilgi için bkz. Arslan 2007, 166vd.

“Ephesos Akşamı”⁴⁹ olarak geçen olayda sergilediği davranıştır. Şöyle ki; Mithridates Eupator, İÖ. 88 yılı ilkbaharında güney bölümleri dışında, Küçük Asya’nın hâkimiyetini ele geçirmiş, Roma idaresi sürülmüş ve Roma ordusu dağıtılmıştı. Ancak Roma’nın 129 yılında Küçük Asya’da *provincia Asia*’yı kurmasından bu yana Anadolu’ya gelerek yerleşmiş ve yerel halkla kaynaşmış 100.000’in üzerinde Roma ve İtalik kökenli halk kitlesinden de kurtulmak gerekiyordu.⁵⁰ Bunun için Kral, toplu bir katliam yapılmasını emretti. Kararlaştırılan gün geldiğinde, İÖ. 88 yılı ilkbaharında Küçük Asya’nın her yerinde Romalılara karşı etnik bir temizlik başladı. Hatta katliamdan kurtulmak amacıyla tapınakların kutsal alanlarına ve tanrı heykellerine sığınan insanlar da acımasızca katledildi. Böylece kutsal yerlerin masumiyeti de bozuldu.⁵¹ İS. 2. yüzyılda yaşamış olan Appianos’un *Roma Tarihi (Rhomaika [Ρωμαϊκά])* adlı eserinin *Mithridates* adlı kitabında aktardığına göre o yıl Tralleis halkı ellerini kutsal alanlara sığınmış insanların kanlarıyla kirletmek istemediklerinden *Concordia Tapınağı*’na kaçanların öldürülmesi için Theophilos adlı bir Paphlagonia’lıyı kiralamışlardı.⁵²

Anadolu’daki siyasetini üç temel politika⁵³ üzerine şekillendirdiği bilinen Mithridates, diğer yandan, bu politikaları gereği özellikle Anadolu’daki halkların kurtarıcısı sıfatıyla Roma’ya karşı savunuculuğunu yaptığı kentlerin üzerlerindeki borç ve vergi yüklerini kaldırdı. Ayrıca beş yıllığına vergi

⁴⁹ Tarihe “Ephesos Akşamı” adıyla geçen bu katliamın İÖ. 88 baharı ya da yazında olduğu anlaşılmaktadır. Küçük Asya’da gerçekleşen bu katliam sonucu Mithridates’in hâkimiyeti altındaki bölgelerde kan dökülmedik ne bir kent ne bir tanrı tapınağı ne de bir konuk ocağı kaldı. Bu konu hakkında bkz. Magie 1950, 214vd; Tekin 2008, 155vd; Arslan 2007, 159vd.

⁵⁰ Konuya ilişkin olarak bkz. Strab. *XII.3.40 C562*; Liv. *perioch.* 77-78; App. *Mithr.* 15; 17-20; 24; 57-58; ayrıca bkz. Arslan 2007, 159vd.

⁵¹ Öyle ki, Ephesos ve Pergamon’da ibadet için tapınaklara sığınmış olanlar bile katledildi. Söz konusu katliam ile ilgili neden ve sonuçlar için bkz. Arslan 2007, 163vd.

⁵² App. *Mithr.* 23. Ayrıca Nikaia’lı tarihçi Cassius Dio Cocceianus (İS. yak. 150-235), söz konusu olayı şöyle dile getirmektedir: “*Mithridates’in yönetimi altında bulunan bütün Asyalılar Romalıları katlettiler. Sadece Tralleis halkı kimseyi öldürmedi. Bununla birlikte –sanki böylelikle, yıkımdan kurtulacakmış ya da sanki kurbanların kimin tarafından öldürüldüğü fark edecekmiş gibi- bu amaç için Theophilos isimli bir Paphlagonia’lıyı tuttular*” (XXXI.101.1).

⁵³ Mithridates, Anadolu’daki siyasetini üç temel politika üzerine şekillendirmeye başlamıştı. Bunlardan birincisi, gerek düşmanlarına gerekse dostlarına karşı gösterdiği insancılığı. İkincisi, Anadolu’daki halkların kurtarıcısı sıfatıyla ortaya atılmış olmasıydı. Kralın Küçük Asya’daki konumu ve amacı Anadolu’da ikamet eden etnik grupların ve kavimlerin tekrar özgürlüğünün ve bağımsızlığının Romalılara karşı savunuculuğunu yapmak, kentlerde demokrasiyi canlandırmak, üzerlerindeki borç ve vergi yüklerini kaldırmaktı. Üçüncü olarak, kralın bütün bunları yaparken ideal bir kral imajı çizmesi idi. Bu imaj için kendisine örnek olarak İskender’i seçmiş ve kendisini adeta ikinci bir İskender olarak lanse etmeye çalışmıştır. Bkz. Arslan 2007, 149vd.

muafiyeti de getirerek kendisine destek olan kentlere birtakım ayrıcalıklar vermeye başladı. Dolayısıyla Mithridates yanlısı Tralleis kenti de bu ayrıcalıklardan Mithridates ile Sulla arasında İÖ. 85 yılında yapılan Dardanos Antlaşması'yla tekrar Roma hâkimiyeti altına girinceye kadar yararlanmış oldu. Ancak kent bundan sonra, aşağıda da belirtmeye çalışacağımız üzere Romalılar tarafından şiddetli bir şekilde cezalandırılmayı da göze almak zorunda kalmıştır.

Küçük Asya'da bu olaylar meydana gelirken Romalılar kendi iç işleriyle uğraşıyorlardı. Söz konusu iç çekişmelerin en önemlisi hiç şüphesiz Lucius Cornelius Sulla ve Gaius Marius taraftarlarının çekişmesi olmuştur.⁵⁴ Mithridates ile çarpışmak isteyenlerin başında Sulla ve Marius gelmekteydi. Sulla, Müttefikler Savaşı'ndaki (İÖ. 91-88) başarılarından dolayı İÖ. 88 yılı *consullüğüne* seçilmiş daha sonra da *Provincia Asia*'nın valiliğine getirilmişti. Bu Pontos Kralı VI. Mithridates'e karşı yapılacak olan savaşın idaresi anlamına gelmekteydi. Ancak bu sırada *tribunus*lardan Sulpicius Rufus meclisten bir dizi kanun geçirmişti. Bu kanunlardan biri, komutanlığın Sulla'dan alınarak Marius'a verilmesine ilişkindi. Olay Roma'da büyük karışıklıklara neden olmuş; Sulla derhal Roma üzerine yürümüş ve kararı kendi lehine çevirmiştir. Sulpicius öldürülmüş⁵⁵, Marius ise Afrika'ya kaçmış.⁵⁶

Sulla, İÖ. 86'da, Yunanistan'da önce Khaironeia'da ardından Orkhomenos'ta Pontos ordusunu yendi. Sonraki birkaç yıl içinde durumun aleyhine gittiğini gören VI. Mithridates, Troas Bölgesi'nin sahil şeridinde yer alan Dardanos'ta Roma ile bir antlaşma yapmak zorunda kaldı (İÖ. 85).⁵⁷ Böylece Birinci Mithridates Savaşı (İÖ. 88-85) bitmiş. Buna göre Sulla,

⁵⁴ Diğer önemli çekişme de İÖ. 91 yılında İtalya'da patlak veren ve İÖ. 88 yılında son bulan *Bellum Italicum* yani "Müttefikler Savaşı"dır. Bkz. Diod. *Bibliothèque* XXXVII.22; App. *civ. I.39*; Liv. *perioch.* 71-72; ayrıca bkz. Arslan 2007, 170-171.

⁵⁵ Livius, 142 kitaplık anıtsal tarih eseri "Ab urbe condita"ya ilişkin "İçindekiler" (*Periochae*)deki "P. Sculpicius cum in quadam villa lateret, indicio servi sui retractus et occisus est. Servus ut praemium promissum indico haberet, manumissus et ob scelus proditi domini de saxo deiectus est" "P(ublicius) Sulpicius, şehir dışındaki bir villada gizleniyordu, bir kölesinin ihaneti sonucu yakalanmış ve öldürülmüştür. Köle vaat edilmiş olan ödülü alabilmesi için, önce azat edilmiş daha sonra da 'efendisini ihbar etmenin cezası olarak' -Tarpeia-kayasından aşağıya atılmıştır" cümlesine göre Sulpicius'un kölelerinden birinin ihbar etmesi sonucunda yakalanarak öldürüldüğünü yazmıştır. (*perioch.* 77, 79).

⁵⁶ Diod. *Bibliothèque* XXXVII.2.13; Liv. *perioch.* 77 dn.2; App. *civ. I.57-59*; ayrıca bkz. Tekin 2008, 214; Arslan 2007, 173vd.

⁵⁷ Böylelikle her şey savaştan önceki durumuna -*status quo ante bellum*- döndü. Plut. *Sull. XXIII.3*; App. *Mithr.* 54-58; App. *civ. I.76*; Strab. *XIII.1.27 C 594*; ayrıca söz konusu antlaşmada alınan kararlar hakkında bkz. Arslan 2007, 244-245.

Mithridates ile anlaştıktan hemen sonra yani İÖ. 85 yılının sonbaharında Küçük Asya'da gerekli gördüğü düzenlemeleri yapmak üzere Ephesos'a gitti⁵⁸ ve uzun süren kargaşa döneminden sonra Küçük Asya'yı kendi isteğine göre organize etti.

Mithridates'in Hellas ve Küçük Asya'daki Roma orduları karşısında aldığı yenilgiler üzerine çıkarları tehlikeye düşen bazı Hellen ve Anadolu kentleri bu arada hemen krala sırtlarını çevirerek kendilerini en kısa yoldan kurtarmanın çarelerini aramaya başlamış. Ve Mithridates'in başlarına atadığı tiranlar tarafından yönetilen Tralleis kenti her ne kadar, Ephesos, Hypaipa, Metropolis, Kolophon ve Sardeis kentleri gibi Pontos kralına karşı başkaldırmış⁵⁹ olsa da sonunda Sulla tarafından cezalandırılmış ve bağımsızlığına kavuşturulmamıştır. Gerçekte Sulla'nın Tralleis'e ilişkin aldığı karar bilinmemekle birlikte, Cicero'nun *pro Flacco XXV.59*'da İÖ. 62 yılında Tralleis kentinin kendi vergisini kendisinin topladığından bahsettiği cümlesi bize Tralleis'in Roma'ya vergi vermekle yükümlü olduğu ve Sulla tarafından bağımsızlığına kavuşturulmadığı görüşünün doğru olabileceğini düşündürmektedir. Böylece Küçük Asya'daki yerleşimlerden kentlerinde ikamet eden Romalıları öldürenler, kutsal sığınma alanını (*ἄσυλον [asylon]*) kötüye kullananlar ve Pontos kralını destekleyenler, söz konusu davranışlarının bedelini Sulla tarafından ekonomik açıdan korkunç bir şekilde cezalandırılarak ödemişlerdir.

Sonuç olarak, Sulla Küçük Asya politikasını⁶⁰ esas itibarıyla Birinci Mithridates – Roma Savaşı sırasında Küçük Asya kentlerinin kendisine ve Roma'ya karşı tutumlarını değerlendirerek oluşturmuştur (*App. Mithr. 61*). Bu politikada Tralleis de büyük olasılıkla tıpkı Mithridates'e yardım eden; Roma vatandaşlarını katleden ve Roma'nın φίλος καὶ συμμάχος (=dostu ve müttefiki) statüsünden çıkarılmış, bağımsızlıkları ellerinden alınmış; Romalı vergi mültezimlerine düzenli bir şekilde vergi vermekle yükümlü tutulmuş diğer kentler gibi Sulla tarafından bağışlanmamış olmalı. Yani Sulla, Dardanos Antlaşması'nın hükümleri uyarınca savaş esnasında Pontos saflarına geçen Küçük Asya kentleri için genel af ilan edeceği konusunda Mithridates'e söz vermiş olmasına Birinci-Mithridates-Roma Savaşı sırasında Pontos kralına yardım eden, Roma vatandaşlarını öldüren kentlerin özgürlüklerini ellerinden

⁵⁸ *App. Mithr. 60vd.*

⁵⁹ *App. Mithr. 48; 62; Liv. perioch. 82;* ayrıca bkz. Arslan 2007, 256.

⁶⁰ Sulla'nın Küçük Asya politikası hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Arslan 2007, 248-267.

almıştır. Dolayısıyla İÖ. 85 yılında yapılan Dardanos Antlaşması'yla Roma hâkimiyeti altına giren birçok kent gibi Tralleis de Pontos tarafını tuttukları ve kentlerindeki Romalıları katlettiklerinden iktisadi açıdan yağmalanmıştır. Yani sonuç Tralleis için tam bir ekonomik çöküş olmuştur (Arslan 2007, 261-262).

Roma'nın Pontos Kralı VI. Mithridates Eupator ile uzun yıllardır sürdürdüğü savaşa son noktayı kariyerine “Müttefikler Savaşı” (*Bellum Italicum*) sırasında genç bir subay olarak başlayan ve askerleri tarafından “Büyük” (*Magnus*) unvanıyla onurlandırılan komutan Pompeius⁶¹ koymuştur (İÖ. 66). Ve bu değişiklikten sonra, Sulla tarafından savaş tazminatına ve vergiye tabi tutulan Tralleis kenti için ekonomik açıdan yeni bir canlanma dönemi başlamıştır. Buna göre İÖ. 58 yılından sonra kentte çeşitli valiler adına bastırılan *cistophorlar* söz konusu değişikliğin habercisi olmuşlardır.⁶²

Kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla kentin anılan dönemde itibar kazanmasında Pompeius'un yakın dostu tüccar Pythodoros⁶³ adlı Tralleis'te yaşayan zengin bir vatandaşın da önemli bir katkısı olmuş. Bu kişi hakkında Strabon (XIV.1.42) bize önemli bilgiler sağlar. Yazar, “ (*Tralleis*), *Asia'daki diğer herhangi bir kent kadar, iyi bir şekilde, zengin halk tarafından iskân edilmiştir, daima insanlarından bazıları eyalette baş mevkileri tutmuş ve Asiarkhes olmuşlardır. Bunlar arasında aslen Nysa'lı olan fakat kentin ününden dolayı oturduğu yeri Tralleis'e taşıyan Pythodoros vardı ve o sadece birkaç kişiyle Pompeius'un dostu olarak göze çarpardı. Pythodoros ikibin talonton'tan fazla olan krali bir servete sahip oldu. Bu servet tanrılaştırılmış Caesar tarafından satılığa çıkarılmış; fakat Pythodoros'un Pompeius'la olan dostluğu sayesinde satıştan kurtarılmış ve kendisi tarafından tümüyle çocuklarına bırakılmıştır. (...) Pythodoros daha sonra, benim zamanımda zenginleşmiştir.” der.*

Strabon'un Tralleislilerden geçmişi bildiğimiz tek insan Pythodoros'un kendi zamanında zenginleştiğini belirttiği bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere,

⁶¹ Pompeius hakkında biyografik bilgi için bkz. Tekin 2008, 217.

⁶² Özellikle Tralleis için T. Ampius T.F. (İÖ. 58-57), C. Fabius M. F. (İÖ. 57-56), C. Claudius Ap. F. Pulcher (İÖ. 55-53), C. Fannius (İÖ. 49-48) döneminde basılmış *cistophorlar* mevcuttur. BMC Lydia, s.cxi; ayrıca bkz. Rayet & Thomas 1997, 34.

⁶³ Bu kişi, aslında Messogis Dağları eteklerindeki bir Karia kenti olan Nysa (Sultanhisar) kentinin bir vatandaşıdır. Ancak kentin ününden dolayı oturduğu yeri Tralleis'e taşımıştır. Pompeius'un yakın dostu olan Pythodoros aynı zamanda Pontos ve Bosporos Kralı I. Polemon ile evlenerek onunla beraber hüküm süren, Polemon'un ölümünden sonra da Kappadokia'nın son kralı Arkhelaos ile evlenerek İS. 17 yılında ölünceye kadar kraliçelik yapan Pythodoris'in de babasıdır. Ayrıca bkz. Rayet & Thomas 1997, 34.

Tralleis ekonomik açıdan hiç şüphesiz Pergamon, Ephesos, Miletos ve Kyzikos gibi zengin kentlerle eş görülmekte. Böylece kent gerek sahip olduğu avantajlı konumu gerekse tüccar Pythodoros'un Roma ile iyi ilişkileri sonucu ekonomik zenginliğine tekrar Pompeius ile birlikte kavuşmuş olmaktadır.⁶⁴ İşte bu nedendir ki Strabon'un döneminde yani Augustus döneminde çalkantıların sona ermesinden sonra Tralleis'in eyaletin en kalabalık ve insanları en zengin kentler arasında görünmesine şaşmamak gerekir.

Yine kaynaklardan elde edebildiğimiz bilgiler ışığında diyebiliriz ki Octavianus (İÖ. 27-İ.S. 14), Actium Zaferi'nden (İÖ. 31) sonra dayısı Gaius Iulius Caesar'ın başına gelenlerden ders almış olmalı ki iktidarının temelini *imperium* ve *tribunluk* yetkilerine dayandırmış, kontrolü ele geçirerek Roma'da tek adam olmuştur.⁶⁵ Hatta iktidarını güçlendirmek adına İtalya ve batı eyaletlerindeki askerler başta olmak üzere diğer tüm memurlardan, Actium'dan hemen sonra da doğu eyaletlerinden bağlılık andı almıştır. Bir başka deyişle, Octavianus (*Augustus* ya da *İmparator Caesar divi filius Augustus*), kendi iktidarı öncesinde İmparatorluk genelindeki memurlara özellikle de eyalet valilerine karşı duyulan güvensizlik sonucunda Cumhuriyet kurumlarını hiçbir direniş ile karşılaşmadan kendi istekleri doğrultusunda yeniden düzenlemeyi başarmıştır.⁶⁶ Daha önce değerlendirdiğimiz Tralleis kentinin adındaki değişikliklerden biri de işte bu dönemde karşımıza çıkar. Kent "*Caesarea*" olarak adlandırılır. Yine yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere anılan bu isim değişikliği olasılıkla İÖ. 26'da yaşanan şiddetli depremin kentte büyük zarara yol açması üzerine Augustus'un yıkıntıların acısını silmek amacıyla kente özel ilgi gösterip parasal destek sağlaması sonucunda imparatorun adının kente verilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. İşte bugün "Üçgözler" olarak bilinen büyük gymnasium yapısı, Augustus döneminin kentteki bu deprem onarımlarına sözcülük yapmakta ve günümüzde bile hala dimdik ayakta durmaktadır.⁶⁷

Yeniden yapıldıktan birkaç yıl sonra Tralleis, yine imparatorluk lütfünün yeni bir örneğine tanık olur. Augustus'un önünde görülen bir davada kenti,

⁶⁴ Pompeius'un Küçük Asya Politikası hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Arslan 2007, 484-493.

⁶⁵ Dio. Cass. XXXIX.41.6.

⁶⁶ Senatus'un Octavianus'a büyük yetki ve onursal payelerle donatmış olmasına rağmen, Octavianus kendisini "*princeps*" (birinci yurttaş) olarak kabul ediyordu. Böylece Augustus ile birlikte *Principatus* (*princeps*'ten) Dönemi başlamış oluyordu. *Dominatus* olarak adlandırılan yeni idare şeklinin başlayacağı Diocletianus'a kadar devam eden dönem ve bu dönemdeki yönetim konusunda bkz. Tekin 2008, 224-288; ayrıca bkz. Bekaroğlu 2006, 16vd.

⁶⁷ Strab. XII.8.18.

bizzat imparatorun damadı Tiberius savunur. Bu olayı bize aktaran “tarihsel biyografya’nın kurucusu” Suetonius⁶⁸, imparator adayının hangi davada Tralleislilerin sözcülüğünü yaptığını açıklamıyor. Yine bu dönemde, Tralleis’in karışmak zorunda kaldığı ama Suetonius’a göre sonradan sıyrıldığı bir olayı biliyoruz; bu L. Valerius Potifi. F. Messalla Volesus olayıdır. İS. 11 – 12’ye doğru Asya *proconsulü* olan bu kişi eyalette korkunç bir zulüm uygulamıştı; kendisini Senato’nun mahkemesine sevk eden Augustus önünde suçlanmış ve bilmediğimiz bir cezaya çarptırılmıştı.⁶⁹ Yine de bu örnek, Asya *proconsullerinin* zimmet ve iktidarı kötüye kullanma alışkanlıklarını değiştirmeye yetmemiş, eyalet valileri de bu durumdan suçlu görülmüşler ama ceza almamışlardır.

Augustus ile başlayan kentle ilgili bu edimlere kuşkusuz Caracalla, Elagabalus ve Severus Aleksander gibi imparatorlar zamanında da devam edilmiş. İlerleyen satırlarımızda da görüleceği üzere Tralleislilerin kenti -ἡ τῶν Τραλλιανῶν πόλις- bu imparatorların kendileriyle ilgili edimlerine imparator kültü tesis etme şeklinde karşılık verecektir.

Sonuç olarak, tüm bu olumlu gelişmeler yanında kentin imparatorluk dönemi hakkında şimdilik ne yazık ki bunların dışında elimizde daha fazla bilgi bulunmamaktadır.

II. TRALLEIS’TE TANRILAR VE KÜLTLERİ

Tralleis’te imparator kültü ve neokoros unvanından bahsetmek için önce Tralleis kent pantheonunda yer alan tanrı ve tanrıçalar hakkında da bilgimizin olması gerekmektedir. Bu bağlamda Tralleis’e atfedilen ve kentin yayılma alanında ele geçen edebi kaynaklarda, yazıtlarda ve sikkelerde belgelenen tanrı ve tanrıçaların kent halkının gereksinimlerine paralel olarak çeşitlilik gösterdiği bilinmektedir.⁷⁰

Tanrı Apollon kültünün Tralleis’te tapınım gördüğü hem epigrafik hem de numismatik buluntu ile belgelenmektedir. İÖ. 1. yüzyıla tarihlendirilen bir mezar stelinde “işiten, duyan, duyduğuna kulak veren” anlamlarına gelen “Epekoos” (Ἐπήκοος) epitheti ile geçmektedir. Robert (1970, 409), tanrıya

⁶⁸ Suet. *Tib.* 8.

⁶⁹ Tac. *ann.* III. 68.

⁷⁰ Kentte tapınım gören başlıca tanrı ve tanrıçalar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Sina 2002, 149-155.

“Apollon Epekoos” adı ile Tralleis halkının yaşamsal isteklerin gerçekleştirilmesi amacıyla yakarışlarda bulunulduğunu düşünmektedir.

Bu tanrı kent sikkeleri üzerinde de görülür. İÖ. 57-56 tarihlerine ait bir *proconsul cistophor*⁷¹ üzerinde tanrı, sol elinde bir yay, Maeander sembolü üzerinde sağa koşar pozisyonundaki bir boğanın yanında başı defne çelenkli cepheden ve çıplak olarak betimlenmiştir.⁷² İmparator Commodus (İS. 177-192) dönemi sikkelerinden birinde ise tanrı sol elinde gerilmiş bir yay tutarken sağ eliyle ise omzundaki sadağından ok çıkarırken sola dönük olarak koşar pozisyonda arkasına bakarken yer almaktadır.⁷³ Ayrıca yine imparatorluk dönemi kent sikkelerinden iki sikkenin de arka yüzünde *TPAAAIANΩ N ΠΥΘΙΟC* lejantı ile birlikte uzun *khiton* ve *himation* giymiş olan tanrı, sol elinde *kithara* sağ elinde ise defne dalı tutar durumda ayakta betimlenmiştir.⁷⁴ Tanrının “*Pythios*” (*ΠΥΘΙΟC/Σ*) sıfatı ne yazık ki başka sikke ya da yazıtlarda geçmemektedir. Yine de elimizdeki mevcut veriler dâhilinde görüldüğü üzere Tralleis’te Apollon kültürünün varlığı somut olarak ortaya konmaktadır.

Tralleis kentinde kültü bulunan ve sikkeler üzerinde saygın bir yere sahip olan tanrılardan biri de Tanrı Dionysos’tur. Antik dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Tralleis’te de bağcılık insanların önemli uğraşı alanıydı. Bu nedenle bolluk ve bereketi sağladıklarına inandıkları üzüm ve bağcılık tanrısı Dionysos, Geç İmparatorluk Dönemi sikkeleri üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Yukarı kaldırdığı sağ eliyle bir üzüm salkımı, sol elinde ise *kantharos* tutar durumda resmedilmiştir.⁷⁵ Tanrı bir diğer sikke tasvirinde ise kendisini taşıyan çıplak bir *satyr* ile beraber sol elinde *thyrsos* tutarken görülmektedir. Altta ise kendilerini seyrederek gibi betimlenen bir panter yer almaktadır.⁷⁶ Sikkeler üzerinde duruşu farklı olmasına rağmen sembolleri değişmeyen tanrı, bir Gallienus (İS. 253-268) sikkesi üzerinde, sağ elinde *kantharos*, sol elinde ise *thyrsos* tutar durumda ayaklarının dibinde bir panter ile beraber betimlenmiştir.⁷⁷

Roma imparatorları tarafından erken dönemlerden itibaren (İS. 161-193) tanınan ve kent pantheonunda kültü somut olarak ortaya konulan bir diğer tanrı

⁷¹ *Cistophori proconsulari*: Memur ve valilerin isimlerini taşıyan *cistophor*lara verilen isim. Caracalla (İS. 198-217) zamanına kadar basılmaya devam etmişlerdir.

⁷² BMC Lydia, s.333 no.50, res. XLV.9.

⁷³ BMC Lydia, s.351, no.155, res. XXXVII.4.

⁷⁴ BMC Lydia, s.346, no.131-132, res. XXXVI.4.

⁷⁵ BMC Lydia, s.341, no.100.

⁷⁶ BMC Lydia, s.349, no.144, res. XXXVI.10.

⁷⁷ BMC Lydia, s.360, no.197.

da Tanrıça Aphrodite'dir. Tanrıça, "Filozof İmparator" olarak da anılan İmparator Marcus Aurelius⁷⁸ (İS. 161-180), eşi Genç Faustina⁷⁹ ve oğulları İmparator (Lucius Aurelius) Commodus⁸⁰ (İS. 180-193) dönemlerine ait sikkelerde görülür. Tanrıça bu sikkeler üzerinde sağ elinde bir asa tutar durumda uzun *khiton* ve *peplos* giyimli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tralleis'te arkeolojik bulgular arasında önemli bir yer tutan sikkeler, Apollon, Dionysos ve Aphrodite dışında Athena, Helios, Herakles, Demeter, Hermes, Artemis, Tykhe ve Nike'nin de kent *pantheon*undaki varlığına işaret etmektedirler.

İÖ. 2. yüzyıla tarihlenen bir sikke üzerinde kırıklı *TPAA* lejantı ile birlikte sağ tarafa uçan Athena tasviri yer almaktadır.⁸¹ Tanrıça, İmparatorluk Dönemi'ne gelindiğinde ise savaşçı karakterinin bilindik *attribütleri* ile yani *aegis*, miğfer, mızrak ve kalkan kuşanmış olup uzun *khitonu* ile karşımıza çıkmaktadır.⁸² Demek ki tanrıça kentte Roma İmparatorluk Dönemi sikkeleri üzerindeki bu sembolleri ile sadece savaşçı kimliğiyle değil aynı zamanda kenti koruyucu işleviyle de tanrısal bir güç olarak tapınım görmektedir.

Tanrı Helios ise Tralleis sikkelerinde alışılmamış bir tasvir ile karşımıza çıkmaktadır: İÖ. 2. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen sikkenin arka yüzünde sol elinde bir asa tutarken sağa dönük olarak *quadriga* kullanır pozisyonda tasvir edilir.⁸³ Bunun dışında tanrı diğer sikkelerde ise bilindik sembolü olan ışınlı tacı ile betimlenmiştir.⁸⁴

Sikkeler üzerinde gösterilen ve kent halkı tarafından tapınım gören tanrılardan biri de bütün klasik mitolojinin en popüler ve en ünlü kahramanı olan Herakles'tir. Herakles, iki sikkede görülmekte olup her ikisinde de sağa dönük, sakallı başı ile tasvir edilmiştir.⁸⁵

⁷⁸ BMC Lydia, s. 350, no. 147, res. XXXVII.1.

⁷⁹ BMC Lydia, s. 351, no. 153-154.

⁸⁰ BMC Lydia, s. 352, no. 157.

⁸¹ BMC Lydia, s. 327, no.14, res. XLIII.8.

⁸² BMC Lydia, s. 341, no. 96; s. 354, no. 165; s. 358, no. 183, 185; s. 359, no.190, 192; s. 360, no.193.

⁸³ BMC Lydia, s. 337, no. 71, res. XXXIV.7; s. 351, no. 151, res. XXXVII.3; s. 355, no. 170, res. XXXVII.8.

⁸⁴ Tanrı Helios'un cistophor sikkeler üzerinde de tasvirleri yer almaktadır. Bu sikkeler için bkz. BMC Lydia, s. 326, no.24, res. XLIV.3; s. 329, no. 26, res. XLIV.5. Helios'un alışılmamış tasviri için ise bkz. BMC Lydia, s. 337, no. 72, res. XXXIV.8; s. 339, no. 81, res. XXXV.4.

⁸⁵ BMC Lydia, s. 341, no. 98, res. XXXV.8; s. 356, no. 173.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz üzere Tralleis'te tarım insanların en önemli uğraşı alanıydı. Bu nedenle kent insanı ürünlerin bereketli olmasını sağladıklarına ve ürünlerini koruduklarına inandıkları Doğa Tanrıçası Demeter'e de sunular yapmışlardır. Tanrıça kent sikkeleri üzerinde başı örtülü, elinde başak ve haşhaş tutar durumda uzun *khiton* ve *peplos* giyimli olarak karşımıza çıkar.⁸⁶

Tralleis'te avcı karakteri ile pantheona katılan ve Apollon'un ikiz kız kardeşi olan Artemis ise kent sikkeleri üzerinde çok bilinen atribütleri ve duruşu ile görülmektedir.⁸⁷

Zeus ile Maia'nın oğlu, kanatlı sandalları bulunan tanrıların habercisi Hermes, kentin imparatorluk dönemi sikkeleri üzerinde önemli iki farklı kompozisyon ile tasvir edilmiştir. İlk tasvirde Hermes, sağ elinde torba sol elinde ise *caduceus* tutar durumda *pedila* giyimli, sola dönük ve çıplaktır.⁸⁸ İkinci tasvirde ise aynı poz ve semboller ile karşımıza çıkan Hermes'e Io, uzun şeffaf gelinliği ve başörtüsü ile eşlik etmektedir.⁸⁹ Hermes'e eşlik eden Io tasviri bize inek biçimine girip, karnında Hellenlerin baş tanrısı Zeus'un tohumunu taşıyarak kıtadan kıtaya atlayan, geçtiği yerlere adını –İonia Körfezi, Bosporos Geçidi- veren İo efsanesini vurgulamaktadır.⁹⁰

⁸⁶ BMC Lydia, s. 344, no. 114-115; s. 346, no. 135.

⁸⁷ BMC Lydia, s. 332, no. 41; Artemis Ephesia kült heykeli için bkz. s. 340, no. 91; Artemis Ephesia ve Zeus Laraios için bkz. s. 346, no. 136; s. 352, no. 156, res. XXXVII.5; s. 353, no. 164; s. 357, no. 182, res. XXXVII.11; s. 360, no. 196.

⁸⁸ BMC Lydia, s. 338, no. 79, res. XXXV.3; s. 356, no. 174; s. 361, no. 199.

⁸⁹ BMC Lydia, s. 348, no. 141-142, res. XXXVI.8.

⁹⁰ “Yunan kaynaklarında İo efsanesi şöyle anlatılır: İo, Argos kralı Inakhos'un kızıdır, babası Inakhos sonradan adını alan ırmağın tanrısı ve Okeanos'un oğlu sayılır; kendisi de Argos şehrinin Hera tapınağında rahibedir. Günün birinde Zeus İo'yu görür, kızın güzelliğine vurulup ona yataşır. Hera bunu öğrenince büyük bir kiskançlığa kapılır, baş tanrı da sevgilisini karısının öfkesinden korumak için onu beyaz bir inek haline dönüştürür ve bu hayvanla hiçbir ilişkide bulunmadığına Hera'ya yemin eder. Tanrıça ineğin kendisine verilmesini şart koşar, İo'yu alıp başına bin gözlü dev Argos'u bekçi olarak diker. Zeus bu kez de Hermes'i gönderir, Argos'u büyüleyerek öldürmesini sağlar. Ama Hera bir atsineği musallat eder ineğe, İo deli gibi kütadan kütaya koşar, atsineğinden kurtulamaz bir türlü. Bir denize, bir de boğaza adını verdikten sonra, Kafkas dağlarında bir kayaya mihlanmış olan Prometheus'un önünden geçer.” İo'nun kişiliğine ve efsanesine daha bir kutsallık veren bu öyküden sonra Prometheus İo'ya kaderin kendisine neler hazırladığını bildirir. Mısır'a varacak, orada gene insan biçimine girecek ve Zeus'un oğlu Epaphos'u doğuracaktır. Akdeniz'in güney ve doğu kıyılarına yayılan iki dallı bir kral soyunun atası olacaktır, döllerini soylarının kaynağı olan Yunanistan'a döneceklerdir. Bkz. Erhat 2003, 158-159.

Bu mitolojik sahnenin kent sikkesi üzerinde yer alması Tralleis halkı için çok anlamlıdır. Çünkü Argos orijinli bu mythos, Tralleis'in bir Argos kolonisi olması ile yakından ilgili olmalıdır.⁹¹

Biri şansın (*fortuna, ae, f.*) diğeri barışın (*pax, pacis, f.*) personifikasyonu olan Tykhe ve Nike de kent sikkeleri üzerinde tasvir edilen ve Tralleis pantheonunda yerlerini alan diğere tanrılardır. Tykhe bazen surlu baş tasviri ile “kentin koruyucusu”⁹² bazen de *kalathos* ve *cornucopia* ile beraber “verimliliğin sembolü” olarak betimlenmiştir.⁹³ Nike ise bir sikke üzerinde sağa dönük olarak *biga* içinde oturmakta, kamçı ve dizgin tutmaktadır.⁹⁴ Bunun dışında bir başka sikke üzerinde ise palmye ve çelenk taşıyır durumda yürürken betimlenmiştir.⁹⁵

Kentin zengin kült dokusu içinde Zeus Larasios, Tralleis *pantheonunun* baş tanrısı olması nedeniyle araştırmaya değer bir özellik göstermektedir. “Larasios” epithetini Tralleis’e lokalize edilen bir *komen* aldığı ve Hellenistik Dönem’de Pergamon Kralı II. Eumenes (İÖ. 197-159) tarafından da kullanıldığı Roma Dönemi’nde ise önemini koruyarak sürdürdüğü yani bu makalenin esas konusunu oluşturan imparatorluk kültü ile ilişkisinin tespit edildiği göz önünde bulundurulursa tanrının varlığı daha iyi anlaşılabilir.

Zeus’un bu epithetinin olasılıkla Larasia toponyminden geldiği kabul edilmektedir.⁹⁶ Ramsay (1890, 113), Larasia’nın Tralleis’te bir *kome* olduğunu ve tanrının epithetinin de bu *komen* geldiğini söyler.

Roma İmparatorluk Dönemi’nde ise Tralleis halkından eğitici Menodoros adlı bir kişinin Zeus Larasios’un rahipliğini yaptığı da bilinmektedir.⁹⁷

İS. 3. yüzyılın ortalarına tarihlenen (?)⁹⁸ bir oda mezarının kapı lentosu üzerinde *in situ* durumunda bulunan mermer *tabula ansata* da Zeus Larasios kültürünün varlığını kanıtlayan başka bir kanıttır.

⁹¹ Strab. *XIV.1.42*, C 649.

⁹² BMC Lydia, s. 341, no. 99, res. XXXV.9.

⁹³ BMC Lydia, s. 342, no. 105-107; s. 343, no. 111-113; s. 349, no. 146; s. 352, no. 158, s. 353, no. 162; s. 358, no. 186; s. 359, no. 191.

⁹⁴ BMC Lydia, s. 339, no. 81, res. XXXV.4.

⁹⁵ BMC Lydia, s. 339, no. 86; s. 344, no. 122; s. 350, no. 148; s. 351, no. 152.

⁹⁶ Tanrının bu epithetinin Yunanistan’da Thessalia bölgesinde bir *polis* olan “Larissa” (Hdt. *IX.58*); “Larasa” ya da Yunanistan’da bugün Mana Potimos/Roilitikos Potamos adıyla geçen bir köy (Strab. *IX.5.19*), Herodotos’un (*I.149*) ise on iki Aiol kentinden biri olarak verdiği “Larisa” ile ilgili olabileceği ileri sürülmektedir.

⁹⁷ Strab. *XIV.1.42*.

Yazıtta:

“Bu mezar, *Aur(elios) Tatianos’a* aittir. (O bu mezarı), içine kendisinin, karısının, çocuklarının, torunlarının ve onların beslemelerinin gömülmeleri için onarttı. Bir başkası buraya gömülmeyecek ya da böyle bir izin verilmeyecektir. Aksi halde, buna aykırı davranan kişi *Zeus Larasios’a* 1500 Attika (drahmisi) ödemekle yükümlü olacaktır. Bu yazıtın bir kopyası arşivde korunmaktadır. (Mezar sahipleri) henüz yaşıyorlar”⁹⁹

denilmektedir.

Son yıllarda bulunarak bilim dünyasına “*Aurelios Tatianos İle Ailesinin Mezar Taşı*” olarak duyurulan bu mezar yazıtından “mezarı kullanacak bir başka kişinin *Zeus Larasios’a* para cezası ödeyeceği” anlaşılmaktadır.

Tralleis’ten bir diğer örnek olarak, anne-kız iki kutsal fahişeye ait ilginç bir adak yazıtı da gösterilebilir. Bu yazıtta, “*kutsal fahişelerin Zeus’a adanmış olan ve beş yılda bir kutlanan bayramlar sırasında buraya gelen kişilerle birlikte olarak görev yaptıkları ve kızın bu görevi iki kez arka arkaya iki bayramda yerine getirdiği*” ifade edilmektedir.¹⁰⁰

Roma İmparatorluk Dönemi’nde bu kültle ilgili bayramlar sırasında uygulanan bir tören vardı,¹⁰¹ buna göre bir kadın, tanrı ile mistik bir şekilde birleşmekteydi. Olasılıkla yukarıdaki yazıtta adları geçen kutsal fahişeler - *Aurelia Aemilia* ve kızı *A. Sekoundos Seaias*- bu mistik birleşme ile ilişkili olarak görev yapmış olmalıdır.

Tralleis yazıtları arasında *Zeus’un* “*Larasios*” epithetiyle anıldığı bir diğer yazıtın konusu ise İS. 2. yüzyılın sonu ile 3. yüzyılın başlarında rahip *Flavius Kleitasthenes’e* yaşam boyu *Zeus Larasios* rahipliği verilmesidir.¹⁰²

Ayrıca *Zeus’un* adı anılmasa da kent yazıtları arasında onun onuruna kutlandığı bilinen *Olympia* oyunları¹⁰³ ile ilgili yazıt da bulunmaktadır. Böylece

⁹⁸ Mezar sahibinin taşıdığı “*Aurelius*” *praenomen*inden hareketle, yük., 36, gen., 74, kal., ? harf yük., 2 cm ölçülerinde olan yazıt, İS. 3. yüzyılın ortalarına tarihlenmelidir. Söz konusu yazıt, 1990 yılında Aydın Müzesi elemanları tarafından Veysipaşa Mahallesi’ndeki bir oda mezar kazısında bulunmuştur. Bkz. Ölmez 1996, 190-191, no. 3.

⁹⁹ Ölmez 1996, 190-191, no.3.

¹⁰⁰ Ramsay 1895, 115, no. 18; Robert 1970, 406-407.

¹⁰¹ Magie 1950, 129, dn. 28.

¹⁰² Yazıt, yazı karakteri bakımından İS. 2. yüzyılın sonu ile 3. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir. Bkz. Sterrett 1882/83, 110-111, no. XI.

¹⁰³ Tanrı adına *Olympia*’da kutlanan bayramlara ve yarışmalara “*Olympia* Bayramları” (Ὀλύμπια ya da Ὀλυμπία) deniyordu. Söz konusu bayram ve yarışmalar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Şahin 2001, 123vd.

söz konusu yazıt ışığında Tralleis özellikle Anadolu'da yerel *Olympia* bayramlarını kutlayan bir kent olarak da dikkat çeker.¹⁰⁴ Şunu da belirtmek gerekiyor: Tralleis'te bayramın başlama tarihi İS. 60 yılıdır. Yani demek oluyor ki Karia bölgesinde Hierapolis, Aphrodisias ve Taba kentleri arasında bayramların başlama tarihleri incelendiğinde, Tralleis İS. 60 yılı ile bu bayramları en erken kutlayan kent olarak öne çıkmaktadır.¹⁰⁵ Ayrıca kaynaklardan da anlaşılacağı üzere varlığını daha sonra da sürdürmüştür.¹⁰⁶

Zeus Larasios, yine bu kentte imparatorluk devri sikkeleri üzerinde de yer almıştır.¹⁰⁷ Özellikle üç sikkeyi burada anmak uygun olacaktır. Söz konusu sikkelerden ilki İmparator Hadrianus dönemine (İS. 117-138) ait olup ön yüzünde tanrının başı, arka yüzünde ise tahtta oturan Nike ve asa taşıyan Zeus Larasios, yanında ise bildik attribütleri ile Artemis Ephesia resmedilmiştir.¹⁰⁸ İkinci sikke, ön yüzünde yer alan defne çelenkli I. Philippus (İS. 244-249) büstü dışında arka yüz tasviri açısından birinci sikke ile aynıdır.¹⁰⁹ Üçüncü ve son sikke ise Tralleis ile Smyrna kentlerinin ortak bastıkları bir sikkedir. İmparator III. Gordianus dönemine (İS. 238-244) tarihlendirilen bu sikkenin arka yüzünde Zeus Larasios tahtta oturup asa ve Nike taşırken önünde iki tane Smyrna Nemesis'i durmaktadır. Nemesislerin başları sağa yani Zeus Larasios'a dönüktür.¹¹⁰

Anlaşılan o ki bu sikkeler arka yüzlerinde yer alan asa ve Nike heykelcikleriyle bize Zeus Larasios'un kente zafer getiren kutsal bir güç olarak kent üzerinde koruyucu bir güce sahip olduğunu düşündürmektedir.

¹⁰⁴ İmparator Caracalla dönemine (İS. 198-217) tarihlendirilen kent sikkelerinin ön yüzünde imparator büstü sağa dönük olarak defne çelenkli olarak yer alırken; arka yüzde *agonistik* masa üzerinde iki çelenk içinde *OAVMIIIA* ve *IIVΘIA lejantları* bulunmaktadır (BMC Lydia, s.352, no. 160, res. XXXVII.6); Şahin, Anadolu'da yerel Olympia bayram ve yarışmalarının kutlandığı yaklaşık 26 kent saptandığını buna karşın bu yerel bayramların tümünün Zeus Olympios kültü ile ilişkili olmadığını söyler (2001, 130, dn.1780).

¹⁰⁵ Bu konu ile ilgili bilgi için bkz. Şahin 2001, 132, dn. 1708, 1710-1711.

¹⁰⁶ Olympia oyunlarının İmparator Caracalla döneminde varlığını sürdürdüğüne imparatorun iktidar döneminde bastırılan agonistik sikkeler tanıklık etmektedir. Bkz. BMC Lydia, s. 352, no. 160, res. XXXVII.6.

¹⁰⁷ Zeus bir grup sikkenin arka yüzünde sola dönük olarak dizlerini örten *himationu* ile tahtta otururken betimlenmiştir. Bkz., BMC Lydia, s. 340, no.93, s. 345, no. 129, s. 350, no. 150, res. XXXVII.2. Bunların dışında Caracalla dönemine tarihlendirilen bir sikkenin arka yüzünde yer alan altı sütunlu iki tapınaktan birinde tasvir edilen bir heykelin de Zeus Larasios'a ait olduğu Mionnet tarafından düşünülmektedir. Bkz. Rayet & Thomas 1997, 57-58, Res. 17.

¹⁰⁸ BMC Lydia, s. 346, no. 136.

¹⁰⁹ BMC Lydia, s. 357, no. 182, res. XXXVII.11.

¹¹⁰ BMC Lydia, s. 362, no. 206, res. XLI.11.

Zeus Larasios kültü yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere İmparatorluk öncesi dönemde yani Hellenistik Dönem’de Pergamon Kralı II. Eumenes’i onurlandırma olayında da model alınan bir kült olarak kullanılmıştır. Kent, Hellenistik Dönem’de yani III. Antiokhos’un Romalılar tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra İÖ. 188’de imzalanan Apameia Barış Antlaşması koşulları sonucu Pergamon Krallığı’nın iktidarı altına girmiş.¹¹¹ Böylece Attaloslar dünyasının bir parçası olan Tralleis, krallık idaresi altındaki diğer kentler gibi inanç sistemini yeniden düzenlemiş ve Kral Eumenes Soter’i¹¹² (İÖ. 197-159) yeni bir ilah olarak kült sistemine dâhil etmiştir. O kadar ki II. Eumenes Soter, kardeşi Attalos ile birlikte Phrygia Bölgesi’nde yer alan Synnada (Şuhut) kenti yakınlarında yapılan savaşta bağlaşıkları Bithynia Kralı II. Prusias’tan da destek gören Galatlara karşı atalarına yaraşır bir zafer kazanmışlar ve bu başarı Hellen kentlerinde büyük bir coşku ve sevinç gösterileriyle karşılanmıştır.¹¹³ Hatta Sardeis’de¹¹⁴ ve Tralleis’te¹¹⁵ her beş yılda bir düzenlenmek üzere II. Eumenes onuruna “*Eumeneia*” adlı bir şenlik dahi tesis edilmiştir. Görüldüğü gibi, hayatta olan ve bir kült alan Kral Eumenes, Zeus Larasios’un yanında Zeus Eumenes olarak bir tanrı gibi selamlanmıştır. Ve bu kült Kral Eumenes Soter adına Tralleis halkınca düzenlenen musiki yarışmalarının anlatıldığı Tralleis yazıtı¹¹⁶ ile de açık bir şekilde gösterilmiştir. Sonra da Tralleis, Zeus Eumenes kültünü daha önce söz etmiş olduğumuz üzere Eumenes ismini Larasali Zeus’un epithetiyle birleştirerek İÖ. 188’den 27’e kadar olan süreçte yani yaklaşık 160 yıl boyunca kendi kült sistemi içinde yaşatmıştır.

Özet olarak, yukarıda belirtmiş olduğumuz üzere Tralleis’e atfedilen ve kentin yayılma alanında ele geçen epigrafik ve numismatik kaynaklar, bize burada kentin Zeus, Apollon, Dionysos, Aphrodite, Athena, Helios, Herakles, Demeter, Hermes, Artemis, Tykhe ve Nike ile olan ilişkilerini özellikle Apollon ve Zeus’un kent pantheonunda önemli olduklarını göstermiştir.

¹¹¹ Eumenes’in İÖ. 188’de elde ettiği egemenlik alanları için bkz. Polyb. XXI 46 (48), 2 vd = Liv. XXXVIII.39.7; Liv. XXXVII.56.2 vd. Polybios ve Livius’a göre, Eumenes “Hellespontos” Phrygia’sını, Büyük Phrygia’yı, Mysialıları, Lykaonia’yı, Milyas’ı, Lydia’yı, Tralleis, Ephesos ve Telmessos kentlerini almıştır.

¹¹² II. Eumenes, babası I. Attalos gibi krallığında “*Soter*” (*Kurtarıcı*) unvanını -krallığının 14. yılında yani İÖ. 184/3 yılında- almıştır. Bkz. Üreten 2003, 182.

¹¹³ Diod. *Bibliothèque* XXXI.14.

¹¹⁴ *OGIS* 305 VII-IX; *OGIS* 763; Magie 1950, 766 vd.; Hansen 1972, 124, dn. 172.

¹¹⁵ Hansen 1972, 124; Üreten 2003, 184.

¹¹⁶ Poljakov 1989, 31 vd., no. 23, 10-13. satırlar.

III. TRALLEİS'TE İMPARATOR KÜLTÜ ve NEOKOROS UNVANI

Küçük Asya'daki Yunanlıların yaşamında, Hellenistik hükümdar kültüründen gelmiş -ve temelde Romalılara yabancı- olan imparator kültürü çok özel bir rol oynamıştır.¹¹⁷ Yeterli bilgi elde etmedeki zorluklara karşın Price'ın 1984'te yazıp Türkçeye "*Ritüel ve İktidar*" olarak (2004'te) çevrilen yapıtında da yazdığı üzere şu bir gerçektir ki hükümdar kültürü Augustus ile birlikte kesin bir değişime uğramıştır. Asya eyalet topluluğu İS. 29 yılında "tanrıya en büyük payeleri veren kişiye" (Augustus kastediliyor) bir taç sunmaya karar vermiş, taç nihayet İÖ. 9 yılında hediye edilmiştir.¹¹⁸

Aslında her ikisinin de -hem Hellenistik hükümdar kültürünün hem de imparator kültürünün- ortak yanı, yapılan iyiliklerin karşılığının ödenmesinin önemini vurgulamaktır. Oysa Augustus'a dizilen buyruklarda imparator ile tanrıların eylemleri arasındaki açık ve hassas karşılaştırmalar yapan ifadelere dikkat edildiğinde bu iki örneğin de çok benzer olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Augustus'un buyruğunda kullanılan dilin önceki hükümdar kültürleri içinde bir benzeri daha yoktur. Yazdığımız bu cümleyi bize kanıtlayabilecek en iyi örnek Augustus'a dizilen methiyelerin yer aldığı uzun fakat iyi muhafaza edilmemiş bir Kos buyruğunda¹¹⁹ ortaya çıkmakta. "*Tanrının oğlu, Sebastos tanrısı, İmparator Caesar, tüm insanlara Olympos tanrılarını bile gölgede bırakan iyilikler yaptığından...*" ifadeleriyle başlayan bu buyruktan da anlaşılacağı üzere tanrılar ile imparator arasında açıkça bir karşılaştırma yapılarak Augustus'a tanrıları bile gölgede bırakan tumturaklı övgüler dizilmiştir. Demek oluyor ki kültürün dinamiklerinde bir değişim söz konusu. Ve hiç şüphesiz dinamiklerdeki bu değişime Augustus'un bütün dünyanın velinimetini olarak betimlenmesi eşlik etmiştir. Augustus, çok yerinde bir ifadeye göre, Roma'nın tanrı imparatoru -*Divus Augustus*- idi. İmparatorun Tanrı ile özel bir yakınlık içinde bulunması ve hükümlerinin ilahi kökeni, bütün otoritenin onun elinde toplanmış olması anlamına geliyordu. Buna göre imparatorluk makamı, ilahi kudretten kaynaklanıyordu. Bu makamın da yeryüzündeki bütün iktidarı kendinde toplaması mukadderdi. Hiçbir iç ya da dış

¹¹⁷ Hellenistik kral kültürleri konusunda genel bilgi için bkz. Price 2004, 66-88; Roma iktidar kültürleri konusunda ise yine bkz. Price 2004, 89-98.

¹¹⁸ Price 2004, 109.

¹¹⁹ Benzer biçimde bir Mytilene buyruğu da Caesar'ın (Augustus kastediliyor) iyilikleri karşısında duyulan minnetten söz eder. Bkz. Price 2004, 111, dn. 8 - 9.

kuvvet, bu otoriteye zarar veremezdi. Roma İmparatoru evrensel bir güçtü; bütün ülkeler Roma İmparatoru'nun gözünde ebedi ve tartışılmaz bir biçimde kendi mülkleri idi.

Ne var ki burada şunu da açıklamak yararlı olacaktır. Her ne kadar Augustus ile tebaası arasındaki ilişki imparatorluk kütünün anlaşılması açısından yaşamsal bir önem taşıyor olsa da Augustus'un kendisinin imparatorluk kültürüyle ilgili bir politikası olduğu da değerlendirilmesi gereken bir başka noktadır. Bu da Augustus'un eyaletlerde tanrısal tapınma ancak isteksizce ve yalnızca Tanrıça Roma kültü ile birlikte izin verdiği, fakat Romalılara kendi şahsına kültü yasaklamış olduğudur. Dahası kültü kendi tarihsel gelişimi ve kendi dinamikleri ile incelediğimizde, eldeki kaynaklar Augustus'un saltanatından sonra bu iklimin değiştiğini bizlere bildiriyor. Yani imparatorluk kültürüyle ilgili sonraki belgeler artık eskisi kadar gösterişli değildir.¹²⁰ Belirtilmesi gereken bir başka nokta da şudur: Price'ın da yazdığı üzere, onurlandırılan imparator hanedanının üyelerine bakıldığında, erken ve geç dönemler arasında çarpıcı bir fark da gözükmektedir.¹²¹ Demek oluyor ki, imparatorluk kültü imparatorluğun ilk iki yüzyılı boyunca şüphesiz tüm hızıyla sürmüş, 3. yüzyılın ortalarında da son bulmuştur. Artık 3. yüzyılın sonlarından itibaren Küçük Asya sitelerinde imparatorluk kültürüne rastlamak neredeyse istisnai bir durum olmuştur. Nitekim kayıtlara göre, 3. yüzyılın başında hüküm süren ve aşağıda söz edeceğimiz üzere imparatorluk kültü açısından Tralleis için de bir dönüm noktası olan Caracalla (İS. 198-217), kendisine özel olarak tapınak veya rahip ithaf edildiği bilinen son imparator olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²²

İmparatorluk kültürüne ilişkin bu kısa bilgiden sonra şimdi de Tralleis ile Roma'yı birbirine bağlayan bu külte değinmek istiyorum.

Bilindiği üzere, Roma egemenliği altında Küçük Asya'daki hemen her kent için istekle sıralanan unvanlar dizisi önemli ayrıcalıklar ve onurları ifade etmektedir. Belli ayrıcalıklar içeren söz konusu unvanlar arasında en fazla

¹²⁰ Bu konuda Price'ın da yazdığı üzere Ephesos'ta Antoninus Pius'un doğum gününü kutlamak için yayımlanan buyruk örnek gösterilebilir. Bkz. Price 2004, 113, dn. 15.

¹²¹ Örneğin Augustus'un Küçük Asya'daki yaklaşık 34 farklı sitede rahibi bulunmasına karşın, diğer imparatorlardan sadece biri, Augustus'un ilk halefi olan ve 11 sitede rahibi bulunan Tiberius bu sayıya yaklaşabilmiş. Daha sonraki birçok imparator, sadece iki veya üç rahip almış ve bu şekilde imparatorların şahsına sunulan tek tük ve dağınık kültler azalarak sona ermiştir (Price 2004, 115).

¹²² Küçük Asya'daki imparator tapınaklarının ve kutaklarının kronolojik dağılımı için bkz. Price 2004, 116; haritalar için ise bkz. s.26-29.

rağbet gören unvan, aslında *KΑΜΙΣΤΗ* (en güzel) ya da *ΕΥΣΕΒΕΣ* (kutsal)¹²³ ve daha başka benzeri unvanlar gibi tapınağın yapısal bakımını, keza tüm dinsel kuralları gözetmek ve tapınağın mali konularını düzenlemek anlamına gelen *ΝΕΩΚΟΡΟΣ* tur.¹²⁴ Gerçekten her kent “*neokoros*” görevini kendi adı altında üstlenmeyi onursal bir unvan sayıyordu. Hatta birçok kent bu payeyi iki ya da üçüncü kez taşıyordu.¹²⁵ Bu, kentler arasında ayrıcalıklar, parasal devlet yardımı ya da başka yerleri etkileyecek ve en azından kentin ününe hizmet edecek çalılımlı bir unvan anlamına gelmekteydi. Söz konusu bu durum çalışmanın konusunu oluşturan Tralleis’te de görülüyor. Nitekim ileriki sayfalardan da anlaşılacağı üzere İmparator Tiberius Dönemi’ndeki on bir Küçük Asya kentleri arasındaki unvan çekişmesinde geride kalan Tralleis¹²⁶, ancak Severuslar Dönemi’nde bu onursal unvana ulaşacak hatta bunu ilk kez dönemin sikkeleri üzerinde tüm dünyaya “*ΤΡΑΛΛΙΑΝΩΝ ΝΕΩΚΟΡΩΝ ΤΩΝ ΚΕΒΑΚΤΩΝ*” olarak duyuracaktır.¹²⁷

Dolayısıyla biz bu bölümde Tralleislilerin sahip olmaktan gurur duydukları onursal “*neokoros*” unvanını ele alacağız. Ancak bu konuda zengin kanıtlara sahip Asia Eyaleti’ndeki diğer kentler ile karşılaştırıldığında Burrell’in “*Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors*”¹²⁸ adlı (2004’te) yapıtında da belirtmiş olduğu gibi Tralleis’teki imparatorluk kültürü ile ilgili kaynaklar ne yazık ki az, dağınık hatta açıklığa kavuşturulması zor belgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani kentteki mevcut kaynaklar eyaletin diğer kentlerindeki

¹²³ Başka unvan dereceleri için bkz. Franke 2007, 25-26.

¹²⁴ *ὁ, ἡ, νεωκόρος, ον* = “Tapınak Muhafızı” ; *νεωκορέω* = “*Neokoros*luk yapmak, yani bir tapınağa bakmak, hizmet etmek”. Kökeninde itibar gören bir külle bağlantılı olarak, bir tapınak görevlisine ya da bir siteye gönderme yapan “*Neokoros*” kelimesi Burrell’in hâlihazırda öne sürdüğü gibi, Byzantiumlu Lexicographlar zamanından beri tartışılmaktadır. Farklı görüşler için bkz. Burrell 2004, 4vd.

¹²⁵ Bkz. Franke 2007, 13-14; Burrell 2004, 396-397. Ephesus konusunda bkz. Iosa 2011, 1-22; Smyrna konusunda ise bkz. Kılıç 2012, 385-402.

¹²⁶ Tac. *ann.* IV. 4, 15. Bu örnekte de görüldüğü üzere eyalet kültürlerinde siteler arasındaki çekişme neredeyse sınırsızdı. Roma buna izin vermişti; ancak siteler tapınağın nereye yerleştirileceği konusunda üç yıl sonra bile kendi aralarında didişiyorlardı. Sonunda Senato on bir sitenin talebini bir karara bağlamak zorunda kaldı. Ayrıca bkz. Price 2004, 124-125.

¹²⁷ SNGvA 3290; SNGCop. 696; BMC Lydia CXLV, 353 no.161 ve 163-164; ayrıca bkz. Burrell 2004, 130.

¹²⁸ 2004 yılında yayınlanmış olan bu kitap, Barbara Burrell’in Harvard Üniversitesi’nde 1980 yılında yapmış olduğu ve hiçbir yerde yayımlanmamış olan “*Neokoroi: Greek Cities of the Roman East*” başlıklı doktora tezi temel alınarak ve konuya farklı bakış açıları kazandıracak yeni konular eklenerek oluşturulmuş bir çalışmadır. Söz konusu kitabın tanıtım yazısı için bkz. Akkurnaz 2009, 172-174.

kaynaklarla koşutluk göstermemektedir. Dahası Tralleis kenti çağdaşı pek çok kentte görebildiğimiz üst yapı elemanlarından da yoksundur: Antik kentten çok sayıda değerli mimari eser ya günümüz yapılarına taşınmış ya da yaşanan her deprem sonrasında taş/kireç ocağı olarak kullanılmış. İşte bu nedenlerden ötürü kentte tanrılaştırılmış bir imparator adına tahsis edilen tapınak ya da sunak yeri henüz tespit edilememiştir. Buna karşılık, evet buluntular çok sayıda değil, ancak başlıca numismatik ve epigrafik olmak üzere kentteki imparator kültürünün genel bir tasvirini oluşturmamızı sağlayacak birkaç yazılı malzeme de mevcut durumdadır. Sözün kısası amacımız açısından can alıcı iki tür kaynak –sikkeler ve yazıtlar- elimizdeki bu çalışmayı mümkün kılmaktadır.

Şimdi bu açıklamaların izinden giderek, dönemin birçok büyük kentinin almak için yarıştığı imparator kült merkezi anlamına gelen “*Neokoria*” unvanıyla Tralleis’in nasıl ödüllendirildiği konusunu, tutarlı bir bütün oluşturacak şekilde özetlemeye başlayalım.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, ilk ve en sağlam kaynağımızı yazıtlardan, papirüslerden ve yazılı kaynaklardan farklı olarak kendine özgü biçimde kent yaşamının siyasal, sosyal, kültürel ve dinsel alanlarında bize zengin bilgiler veren Roma egemenliği altında darbedilmiş Tralleis sikkeleri oluşturmaktadır. Franke’nin 1968’te yazıp Türkçeye “*Roma Dönemi’nde Küçükasya: Sikkelerin Yansımasında Yunan Yaşamı*” olarak (2007’de) çevrilen yapıtında da belirtmiş olduğu gibi Küçük Asya’da 350’den fazla kent (Yunan anayurdunda adalarla birlikte yaklaşık yalnız 90 kente karşılık) Augustus’tan Aurelianus zamanına kadar, yani İÖ. 27 ile İS. 275 arasında sürekli değişen ve zamana uyan çeşitli betimlerle kendi sikkelerini darbetmişlerdir. Tralleis de bu kentlerden biri. Ve kent bilindiği kadarıyla da kendi adı altında taşıdığı “*neokoros*” onur unvanını Caracalla’dan Severus Alexander’ın zamanına kadar olan Roma İmparatorluk -Severuslar- Dönemi’nde darbettiği sikkelerle tüm dünyaya ilk kez duyurmuştur:

1. Sikke Tipi:¹²⁹

Ön yüz: *AY(T, c) KAI M AYP ANTΩNEINOC CEB*; defne çelenkli ve zırlı, sakallı büst, sağa dönük.

Arka yüz: *EIII ΓP ΠO KA ΠAΓKPATIAOY TPAAAIAΩN NEΩKOPΩN TΩN CEBACTΩN*; iki tane altı sütunlu tapınak, her biri uzun *podium* üzerinde;

¹²⁹ *SNGCop* 696; *SNGvA* 3290; ayrıca bkz. Burrell 2004, 130.

birinde oturan Zeus Larasios¹³⁰, diğesinde ise asa ve küre tutan imparator.
(Res.1)

2. Sikke Tipi:¹³¹

Ön yüz: *AYT K M AYP ANTΩNEINOC*; defne çelenkli ve zırlı, sakallı büst, sağa dönük.

Arka yüz: *EIII ΓP EYEΛIΠICTOY TPAAAIANΩN NEΩKOPΩN TΩN CEBACTΩN*; Asklepios ve asısından ayrılan bir yılan.

3. Sikke Tipi:¹³²

Ön yüz: *AYT K M AYP ANTΩNEINOC*; defne çelenkli ve sakallı büst, sağa dönük.

Arka yüz: *TPAAAIANΩN NEΩKOPΩN TΩN CEB*; (Artemis ?), defne çelenkli.

4. Sikke Tipi:¹³³

Ön yüz: *[A K M AYP] ANTΩNEINOC*; ışın tacı ve zırlı büst (olgun), sağa dönük.

Arka yüz: *[TPAAAIANΩN NEΩ]KOPΩN TΩN [CEB]*; Tykhe; bereket boynuzu ve dümen ile birlikte. Ayağının dibinde tekerlek.

5. Sikke Tipi:¹³⁴

Ön yüz: *AYT K M AYP ANTΩNEINOC (CEB)*; Elagabalus büstü; defne çelenkli ve zırlı, sağa dönük.

Arka yüz: *ΓP AYP MENEKPATOYC EPTYXIAOY TPAAAIANΩN NEΩKOPΩN TΩN CEBACTΩN*; agonistik bir masa üzerinde üç çelenk ve içlerinde de sırasıyla kentte düzenlenen üç festivalin adı: *OΛYMPIA AYTOYCTEIA ΠYΘIA*.

¹³⁰ Vaillant bunun “Julia Domna”, Mionnet ise “Zeus Larasios” olduğunu söylemiştir. Burrell, Mionnet ile aynı görüşte olup biz de bu görüşe katılmaktayız. Bkz. Rayet & Thomas 1997, 57 – 58, Res. 17.

¹³¹ Bkz. Burrell 2004, 130.

¹³² *SNGCop* 696.

¹³³ Burrell 2004, 130.

¹³⁴ Burrell 2004, 131.

6. Sikke Tipi:¹³⁵

Ön yüz: *CEVH AAEZANAPOC*; Severus Alexander başı; defne çelenkli, sağa dönük.

Arka yüz: *NEΩKOPΩN IAAPT NΩNA*; sekiz sütunlu bir tapınak cepheden; sütunlar arasındaki orta boşlukta da *caduceus/kerykeion* (Hermes'in üç boğumlu sopası).

7. Sikke Tipi:¹³⁶

Ön yüz: *IOVAIA MAMEA CEB*; Iulia Mamaea büstü; sağa dönük.

Arka yüz: *TPAAAIANΩNNEΩKOPΩN TΩ[NCEB?]* ve *EIII ΓPA MAPKOV*; Artemis (?); ayakta, uzun *khiton*lu, sola dönük. Sağ elinde defne çelengi tutmakta; sol eliyle ise omzunun üzerinde sadağa uzanmaktadır.

8. Sikke Tipi:¹³⁷

Ön yüz: *IOVAIA MAMAIA CEB*; Iulia Mamaea büstü; sağa dönük.

Arka yüz: *EIIIΓP MAV P-T YXIKOY* içte *TP AA AI AN Ω N NEΩKOPΩNTΩN·CEBAC*; Athena; miğferli ve ayakta, sağa dönük. Sol elinde Tykhe heykeli tutmakta; sağ eliyle mızrağa yaslanmış dinlenmekte.

Tralleis'in Roma egemenliği altında darbetmiş olduğu bu sikkelerin ortak yanı, şüphesiz arka yüzlerinde yer alan ve bünyesinde bulundurma ayrıcalığına sahip olduğu imparatorluk kültürünün bir ifadesi olan *TPAAAIANΩN NEΩKOPΩN TΩN CEBACTΩN* yazısıdır. Bu durum, çağdaş numismatik bilimi bakış açısıyla değerlendirildiğinde, İmparator Tiberius zamanında unvan yarışını geriden götürdüğü bilinen Tralleis'in aslında söz konusu çekişmede eyalet kentlerini hiçbir zaman yalnız bırakmadığının kanıtı niteliğindedir. Yani Tacitus'un “*Yıllıkları*” (*Annales*) ile (IV. 55) günümüze kalan Tiberius zamanında bir *neokoros* hakkı tanınması adına on bir Küçük Asya kentinin katıldığı yarışmanın açıklayıcı betimlemesinde yarışı kaybettiği anlaşılan Tralleis'e¹³⁸ bu hak –numismatik kaynakların desteğiyle- daha geç bir tarihte Severuslar Sülalesi Dönemi'nde tanınmıştır.

¹³⁵ BMC Lydia no.161.

¹³⁶ BMC Lydia no.164.

¹³⁷ BMC Lydia no. 165.

¹³⁸ Birbirleri ile savaşım veren kentler arasındaki bu yarışla ilgili olarak Rayet & Thomas (1997, 57) şöyle demektedir: “*Asya kentleri, Tiberius, annesi ve Senato'ya masrafları ortaklaşa bir tapınak yaptırmaya karar vererek bu ard arda verilen mahkûmiyetlerden duydukları şükranı gösterirler. Bu yapıya, kentleri bünyesinde sahip olma onuru için on bir kent yarışır, Tralleis de*

Ancak bizi bekleyen önemli bir soruna burada dikkat çekmek isterim. Bu sorun Tralleis'e "neokoros" onursal unvanını bahşeden ilk Roma imparatorunun kim olduğudur. Araştırmacılar söz konusu unvanın Severuslar Sülalesi'nden Caracalla mı yoksa Elagabalus tarafından mı bahşedilmiş olduğu konusunda kesin bir anlaşmaya varamamışlardır.¹³⁹ Çünkü yukarıda verilen sekiz sikke tipinden son dört sikkenin ön yüz tasvirlerinde sırasıyla Elagabalus'un (5.Sikke Tipi), Severus Alexander'ın (6. Sikke Tipi) ve imparatorluk ailesinden Iulia Mamaea'nın (7.- 8.Sikke Tipleri) isimleri büstleriyle özdeşleştirilmiş olarak açık bir şekilde görülmektedir. Buna karşılık ilk dört sikke ön yüzünde imparator portreleri ile birlikte sadece "Marcus Aurelius Antoninus" (M · AYP · ANTΩNEINOC) yazısı yer almaktadır. Biz biliyoruz ki, Marcus Aurelius ailesiyle ilişkilendirilen bu isim Severuslar Sülalesi'nden asıl adı "Iulianus Bassianus" olan hem İmparator Caracalla¹⁴⁰ (İS. 198-217) hem de asıl adı "Varius Avitus Bassianus" olan İmparator Elagabalus¹⁴¹ (İS. 218-222) tarafından kullanmıştır. Dolayısıyla ilk dört sikkenin ön yüzünde yer alan hâkim imparator portreleriyle birlikte görülen Marcus Aurelius Antoninus adı Tralleis'e neokoros unvanını bahşeden ilk imparatorun kimliği konusunda sorunu çözmekte yetersiz kalmaktadır. Yani Caracalla mı, yoksa Elagabalus mu, belli değil.

Bu durumda en iyi yol sanırım Roma egemenliği altında Tralleis'te darbedilmiş sikkelerden seçtiğimiz örneklere özellikle de ilk dört sikkeye yeniden bakmamız gerekecek. Keza Tralleislilerin dinsel inançları hakkında da genel bir bilgi veren bu sikkelerin birer tarih belgesi olduklarını asla unutmamalıyız. Böylece Tralleis halkının hayatına dâhil edilerek tanrı ayarında tutulan ilk imparatorun kim olduğu açıkça anlaşılacaktır.

bu'nların arasındaydı. Tartışma 26'da Senato'nun önüne taşınır; tercih Smyrnalılar içindir. Ama Tralleisliler kendilerini kaybetmiş saymayarak Sebaste Hekatos adıyla tapınılan imparatora ve Livia'ya bir sunak adarlar. M. J. Misthos'un Aydın'da suretini çıkardığı kırılmış bir kayıt bunu tanımlamaktadır." Yazıtın transkripsiyonu aşağıdadır: ".....|ιερευς Τιβεριου Καισαροϋκαι Εκατης Σεβαστης|τους Ερμας ανεθηκεν.

¹³⁹ Daha detaylı bilgi için bkz. Burrell 2004, 130vd.

¹⁴⁰ Septimius Severus, kendi ailesini Marcus Aurelius'a bağlamak istemiş, kendini Marcus Aurelius'un oğlu ve Commodus'un kardeşi ilan etmiş; oğlu Bassinus'a da Marcus Aurelius Antoninus adını vermiştir. Bkz. Baydur 1998, 63-64, 119.

¹⁴¹ Gerçek adı Varius Avitus Bassianus olan Elagabalus, İmparator Macrinus'un tahttan indirilmesi sürecinde henüz 14 yaşındayken, Emesa yakınındaki Raphanea'daki III. Gallica Lejyonu Karargâhı'nda askerler tarafından Marcus Aurelius Antoninus adıyla imparator ilan edildi. Bu yeni ismi Caracalla'dan alıyordu; Caracalla'nın da resmi adı bu şekildeydi. Bkz. Baydur 1998, 68, 119; Tekin 2008, 271-272.

Bilindiği üzere Roma imparatorluk dönemi sikkelerinin ön yüzlerinde önemli bir özellik olarak yer alan imparatorların isim ve unvanları, imparatorların portrelerine yakın bir şekilde sikke yuvarlağına yerleştirilmektedir. Bu bağlamda kronolojik olarak yukarıda verilen ilk dört sikke örneğine bakacak olursak son üç tipte egemen imparator portresi ile birlikte *AYT·K·M·AYP·ANTΩNEINOC* (= “İmparator Caesar Marcus Aurelius Antoninus”) yazısı yer almaktadır. Oysa birinci sikke tipinde iktidarda olan imparator portresine eşlik eden *AYT·KAI·M·AYP·ANTΩNEINOC·CEB* (= “İmparator Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus”) yazısı bulunmaktadır. Kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla İmparator Septimius Severus (İS. 193-211) kendi ailesini M. Aurelius’a bağlamak istemiş, kendini M. Aurelius’un oğlu ve Commodus’un kardeşi ilan etmiş, oğlu Iulianus Bassianus’a yani Caracalla’ya Marcus Aurelius Antoninus adını vermiştir. Yine kaynaklardan öğrendiğimize göre, Septimius Severus 197 yılında oğullarını yönetime ortak yapmış, Parth Savaşı’ndan sonra ise Caracalla’ya “Augustus” payesini vererek imparatorluğun yönetimine ortak etmiştir (İS. 198).¹⁴²

Sikkelerde arka yüz tipleri ve yazılarının da önemli bilgiler verdiği bilinmektedir. Hatta bu örneklerde de izlendiği üzere arka yüz yazıları ön yüz yazılarına oranla daha zengindir. Yani arka yüze yerleştirilen yazılar ön yüzdeki imparatorun propagandasını yapmaya, bazı tarihsel olayları açıklamaya ve burada olduğu gibi sikkeleri tarihlendirmeye yönelik olabiliyordu. Söz konusu dört sikke de arka yüzünde sikkeyi basan halkın adını gösteren çoğul iyelik halindeki *-TPAAAIANΩN-* (= “Tralleislilerin sikkesi”) *ethnikonu* ile birlikte kentin imparatorluk kültürüne hak kazandığına işaret eden *-NEΩKOPΩN TΩN CEBACTΩN-* (= “Augustusların Neokorosu) tanımına sahiptir. Ancak ilk iki sikkede sikke darbından sorumlu yüksek memurun yani *magistratusun* adı da yer almaktadır. Bu iki isim de “magistratus adıyla tarihlendirme sistemi” denilen ἐπι (“...nın memuriyeti sırasında”) edatından sonra *grammateus* unvanı ile verilen *magistratusun* genetivus halde ismi ile karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda birinci sikke üzerinde *ΕΠΙ·ΓΡ·ΠΟ·ΚΑ· ΠΑΓΚΡΑΤΙΑΟΥ*, ikincisi üzerinde ise *ΕΠΙ·ΓΡ·ΕΥΕΛΠΙCTΟΥ* şeklinde görülmektedir. Dolayısıyla 1. sikke tipinin arka yüzündeki *magistratus* ismi hem sikkenin tarihlendirilmesi

¹⁴² Severus, İS. 4 Şubat 211’de 65 yaşında Britannia’da öldü. Septimius Severus iki oğlunu da halefi olarak hazırlamıştı. İki oğlundan büyük olanına yani Caracalla’ya İS. 198’de, daha sonra da küçük olanına yani Geta’ya “Augustus” unvanını vermişti. Ayrıca Caracalla ile Geta’nın ortak imparatorluğu da sadece 10 ay sürmüştür. Bkz. Baydur 1998, 64, 119; Tekin 2008, 268, 314.

hem de ön yüzdeki imparatorun kimliği konusunda bizlere çok güvenilir bir ipucu sağlamaktadır. Yani bu *magistratus*, *P. Claudius Pankratides* adını taşımakta olup numismatik kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre İmparator Caracalla döneminde önemli görevlerde bulunan nüfuz ve itibar sahibi bir *grammateustur*.¹⁴³ Bu itibarla, söz konusu sikkenin ön yüzünde yer alan imparatorun da Septimius Severus'un büyük oğlu İmparator Marcus Aurelius Antoninus Augustus (=AYT·KAI·M·AYP·ANTΩNEINOC·CEB) olması kesindir.¹⁴⁴

Burada ele aldığımız dört sikke özellikle 1. sikke tipi, görüldüğü üzere, gerek ön yüz gerekse arka yüz tip ve lejantlarından elde edilen ipuçları sonucunda Tralleis'te İmparator Septimius Severus'un büyük oğlu İmparator Marcus Aurelius Antoninus Augustus'un yani daha çok tanındığı adıyla İmparator Caracalla'nın döneminde darbedilmiştir.¹⁴⁵ Dolayısıyla daha önce de belirtmiş olduğumuz üzere, kronolojik olarak verilen bu sikkelerden özellikle 1. sikke tipinin ön yüzünde yer alan imparatorun kimliğini belirlemek çalışmamız açısından çok önemli. Çünkü söz konusu sikke üzerindeki defne çelenkli ve zırlı, sakallı imparator portresinin Caracalla olarak saptanması Tralleis kenti için imparatorluk kültü açısından bir dönüm noktasıdır. Demek ki, Tralleis imparatorluk kültürüne sahip bir kent olduğunu tüm dünyaya ilk kez Caracalla Dönemi'nde darp edilen bu sikke ile duyurmuştur.

Bu konuya bir de elimizdeki çalışmayı mümkün kılan yazıtlar açısından bakabilir ve şu soruya yanıt arayabiliriz. Günümüze ulaşabilmiş epigrafik kanıtların desteğiyle de Tralleis'e "*neokoros*" onurunun ilk kez İmparator

¹⁴³ BMC Lydia, CXLII.

¹⁴⁴ İmparator Augustus'tan İmparator Gallienus'a kadar olan dönemde Tralleis'te görev yapan ve sikkeler üzerinde isimleri yer alan *magistratus* isim listesi için bkz. BMC Lydia, CXLI-CXLIV. Ayrıca söz konusu sikke resmi ve açıklamalar için bkz. Rayet & Thomas 1997, 57-58, res.17.

¹⁴⁵ İmparator Caracalla döneminde darbedilmiş sikkeler arasında imparatoru sakallı bir genç ya da sakallı orta yaş figürü şeklinde gösteren sikkeler de vardır. Yani Caracalla sikkelerinde tıpkı bu dört sikke örneğinde de görüldüğü üzere genç ya da orta yaş figürüne ait bir portre ile karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca aşağıda ele alacağımız numismatik kanıtlar sonucu dört sikke örneği de şüphesiz Caracalla dönemine tarihlendirilmektedir. Örneğin 2.sikke tipinin arka yüzünde görüldüğü üzere kentin üstlendiği neokoros yazısı ile birlikte kutsal yılanıyla Tanrı Asklepios yer almıştır. Burada Sağlık Tanrısı Asklepios'un arka yüz tasviri olarak kullanılması büyük olasılıkla, İmparator Caracalla'nın 214 yılında Germania'dan Roma'ya dönerken, birkaç ay sonra Doğu'ya hareket edecekken kendisini iyi hissetmediği için bir süre Pergamon'da Asklepiyon'da tedavi gördüğünü göstermektedir. 4. Sikke tipinde ise ön yüzde bu kez imparatorun başında defne çelengi yerine ışın tacı vardır. Güneş Tanrısının simgesi olan ışın tacı, bazı numismatlarca, Iulia Domna'nın ailesinin, Suriye'de Emesa'daki Güneş Tanrısı'nın rahipleri olmasına bağlamaktadır.

Caracalla tarafından bahşedilmiş olduğu ortaya konulabilir mi? Bir başka deyişle, bu iki farklı kaynak türü arasında birbiriyle örtüşen bir şey var mı?

Tralleis'in “*neokoros*” onursal unvanı ile olan ilgisini gözler önüne seren epigrafik kaynaklar da numismatik kaynaklar kadar hayli ilginçtir. Bu keşfe vesile olan belgeler, bilim dünyasına tanıtılmış ve bilimsel olarak yayınlanmış toplam altı onur yazıtından (*Tituli Honorarii*) oluşmaktadır.¹⁴⁶ Ele alacağımız yazıtların en başta zikredilmesi gereken katkısı, onurlandırılan kimselerin yaptığı hizmetler ve adlarının yanı sıra kentin adının ve bu ad altında üstlendiği onursal unvanlarının belirlenmesini sağlayan verilere ulaşılması olmuştur.

İmparator kültürünün keşfinde dayanak oluşturan ve Tralleis'te ele geçen yazıtlardan ilki, bilim adamları tarafından İS. 211/217'e tarihlendirilen ve adı bilinmeyen bir *proconsulün* iyilikseverliği dolayısıyla Caesarea Tralleislilerin kenti tarafından onurlandırılmasına ilişkindir. Transkripsiyonu yapılan ve dokuz satırdan oluşan yazıt aşağıdadır:

Yazıt 1 (IvT52): [-]ν τὸν κράτιστον | [ἀν]θύπατον, ἐργετήν [ἐκ] | προγόνων τῆς ἐαυ[τοῦ] | πάτριδος ἢ λαμ | [πρ]οτάτη μητρόπολις | [τ]ῆς Ἀσίας καὶ νεωκό | [ρο]ς τῶν Σεβαστῶν Καισ[α] | ρέων Τραλλιανῶν | πόλις.

Görüldüğü gibi, yazıtın sonunda geçen “...ἢ λαμ[πρ]οτάτη μητρόπολις [τ]ῆς Ἀσίας καὶ νεωκό[ρο]ς τῶν Σεβαστῶν Καισ[α]ρέων Τραλλιανῶν πόλις” ibaresinden kentin o dönemde Caesarea Tralleis adını benimsemiş olduğunu ayrıca Asia Eyaleti'nin çok ünlü metropolü ve Augustusların Neokorosu unvanlarını da almış olduğunu öğrenmekteyiz.

Tralleis'te imparatorluk kültürünü gösteren diğer bir yazıt da yine adı bilinmeyen bir *consulün* Caesarea Tralleislilerin kenti tarafından onurlandırılması ile ilgilidir. 3. yüzyıla tarihlendirilen bu yazıtın bilim adamlarınca yapılan transkripsiyonu aşağıdadır:

¹⁴⁶ Onurlandırma yazıtlarında, onurlandırılanın adı nominativus (ismin yalın hali), onurlandırılanın adı ise accusativus (ismin -i hali) olarak verilir ve bunları *τιμάω* (“onurlandırmak”) fiili izler. Ancak bazı hallerde bu fiil ihmal edilmiş olabilir. Bu yazıtlarda, bireylerin yaptığı hizmetler ve yürüttükleri memuriyetler de sıralanmış olduğundan, onurlandırma yazıtları ilkçağın önemli şahsiyetlerini tanımamıza büyük katkılar sağlar. Söz konusu altı onur yazıtı, Fjodor B. Poljakov tarafından bir doktora tez çalışması kapsamında incelenmiş (Albertus Magnus Universitat zu Köln, 1985) olup “*Die Inschriften von Tralleis und Nysa. Band 1: Die Inschriften von Tralleis*” (Herausgegeben von F. B. Poljakov, Bonn: R. Habelt, 1989) adlı nihai yayın içinde yer almaktadır.

Yazıt 2 (IvT58): [-τὸν] | [κράτ]ιστον ὑπατικὸν | [ἡ λαμ]προτάτη μη[τρό] | [πολις] τῆς Ἀσίας | [καὶ] | [νεω]κό[ρος] τῶν [Σεβαστῶν] | [Καισαρέων Τραλλιανῶν πόλις -].

Bu yazıttan da anlaşılacağı üzere, Caesarea Tralleis kenti kendisini Asia'nın çok ünlü *metropolis*i (ἡ λαμπροτάτη μητρόπολις τῆς Ἀσίας) ve imparatorlar *neokorosunun* (ἡ νεωκόρος τῶν Σεβαστῶν) sahibi ilan etmiştir.

Tralleis'te ele geçen üçüncü onur yazıtı da ilk iki yazıt gibi kentin özel adının ve o döneme ilişkin statüsünün belirlenmesini sağlayan verileri ortaya koyması dolayısıyla önemlidir. Epigrafik değerlendirme çalışmaları tamamlanmış olan on üç satırlık yazıtın transkripsiyonu aşağıdadır:

Yazıt 3 (IvT59): [-]ω[-] | [-]ημητρ[-] | [-]Ἄντων[εἰν-] | [-] ἡ λαμ[προτάτη μητρόπολις τῆς Ἀσίας] καὶ νε[ωκόρος τῶν Σεβαστῶν Καισαρέ] | ων Τραλλ[ιανῶν πόλις-] | [-]λαπω[-] | [-]καίτ[-] | [-]λιτω[-] | [-]λωνιλ[-] | [-]ἄ]νθυπα[τ-] | [-]ουαυ[-] | [-]νο[-].

Yazıtta geçen "...ἡ λαμ[προτάτη μητρόπολις τῆς Ἀσίας] καὶ νε[ωκόρος τῶν Σεβαστῶν Καισαρέ]ων Τραλλ[ιανῶν πόλις-]..." ibaresi, tıpkı yukarıda ele aldığımız iki yazıt gibi, kentin Caesarea Tralleis adı altında Asia Eyaleti'nin çok ünlü metropolisi ve İmparatorların Neokorosu unvanlarına da sahip bir kent niteliğini taşıdığını bize açıkça göstermektedir.

İmparatorluk kültürünün ve kentin statüsünün belirlenmesine ilişkin dördüncü onur yazıtımız ise *agoranomos* (pazar denetçisi [ὁ ἀγορανόμος]) ve *logistes* (malî denetçi [ὁ λογιστής]) unvanlı, Andronikos oğlu Tiberius Claudius Glyptos'un kutsal senato kararıyla *myster*ler (οἱ μύσται) tarafından onurlandırılmasıyla ilgilidir. On yedi satırdan oluşan ve transkripsiyonu yapılan yazıt aşağıdadır:

Yazıt 4 (IvT74): Τι(βέριον) Κλ(αύδιον) Γλύπτον | Ἀνδρονίκου υἱὸν, | τὸν ἀγορανόμον, | τὸν ὑπέρτατον | λογιστὴν καὶ | σωτήρα καὶ | κτίστην τῆς | πατρίδος, | τῆς λαμπροτάτης | πόλεως, τῆς νε | ωκόρου τῶν Σεβαστῶν, | ἱερᾶς τοῦ Διὸς, κα | τὰ τὰ δόγματα τῆς | Συνκλήτου, Τραλ | λιανῶν | οἱ μύσται | τὸν εὐε[ργέτην.]

Bu yazıt da kentin "İmparatorların Neokorosu" unvanına yani kentlerin bünyelerinde bulundurma ayrıcalığına sahip olunun imparator kültürü unvanına sahip olduğunu ilan etmektedir.

Bunun yanı sıra burada göz önünde tutulması gereken bir husus daha bulunmaktadır. Şöyle ki; Anılan yazıtta onurlandırılan şahıs, “Claudius” *gens* adını (*nomen gentile*) taşımakta olup, Tralleis’teki bu *gens* adını taşıyan ve Roma vatandaşlık hakkını elde eden nüfuz ve itibar sahibi bir aileden gelmektedir. Yani söz konusu yazıtta babasının adı da belirtilen Tiberius Claudius Glyptos, “*agoranomos*” ve “*logistes*” gibi üst düzey memuriyetlerde bulunmuş önemli bir şahsiyettir. Dolayısıyla onurlandırılan kişinin adı önünde *gens* adının yer almasına dayanarak, Roma vatandaşı olduğunu ve büyük bir olasılıkla İS. 3. yüzyılda yaşadığını söylemek mümkündür. Nitekim yazıtımız bilim adamları tarafından da İS. 211/217’e tarihlendirilmektedir.¹⁴⁷

Kentin “Caesarea Tralleis” isminin yanında yer alan “Asia Eyaleti”nin çok ünlü *metropolisi*” ve “İmparatorların *neokorosu*” unvanları bakımından daha ön plana çıktığı bir başka yazıt da Flavius Diadoumenos adında birinin¹⁴⁸ kutsal senato kararıyla Caesarea Tralleislilerin Halk ve Danışma Meclisi tarafından onurlandırılmasına ilişkindir. On sekiz satırdan oluşan yazıtın transkripsiyonu aşağıdadır:

Yazıt 5 (IvT81): Φλάουιον Φ[-] | Διαδουμενὸν [-] | τοῦ Σεβαστοῦ, ὑπ[α] |
| τικῶν συγγενῆ | ἡ κρατίστη{ι} Κλαυδία | βουλή και ὁ δῆμ[ος τῆς] | λαμπροτάτη[ς
μητρο] | πόλεως τῆς [Ἀσίας και] | νεωκόρου τῶ[ν Σεβαστῶν] | και ἱερᾶς τοῦ
[Διὸς τοῦ Λα] | ρασίου κ[ατὰ τὰ δόγματα] | τῆς ἱερωτά[της Συνκλή] | του
Καισαρ[έων Τραλλια] | νῶν πόλ[εως] | διὰ τὴν περ[ισσὴν] | ἐν ταῖς ἀρχαῖς και
λειτουρ] | γίαις εὐνοια[ν και] | Φιλοτιμία<v>.

Eldeki son yazıtta gelince: Söz konusu yazıttan yine kente verilen “*neokoros*” unvanının önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Tralleis’te keşfedilerek bilim dünyasına tanıtılan yazıtın transkripsiyonu aşağıdadır:

Yazıt 6 (IvT94): [ὁ δῆμος τῆς λαμπροτάτης] | [μητρόπολεως τῆς Ἀσίας] |
[και] νεωκόρου | [τῶ]ν Σεβαστῶν | Καισαρέων Τραλλ[λι] | [αν]< ᾧ>ν πόλεως
[και ἡ] | [Φιλο]σέβαστος [-].

Görüldüğü üzere, yukarıda sözünü etmiş olduğumuz kente verilen unvanlar bu yazıtta da uzun bir şekilde dillendirilerek şu şekilde ifade

¹⁴⁷ Tarihleme ve onurlandırılan kişi konusunda yapılan değerlendirmeler için bkz. Burrell 2004, 131 ve bkz. BMC Lydia, CXLII, dn. 2.

¹⁴⁸ Burada onurlandırılan şahıs –büyük bir olasılıkla- imparatorun ya da *consuller*den birinin yakını olmalıdır. Yazıt ve onurlandırılan şahıs hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Burrell 2004, 131 ve BMC Lydia, CXLIII, dn. 4.

edilmiştir: “*Asia Eyaleti'nin çok ünlü metropolisi, İmparatorların dostu ve İmparatorların neokorosu Caesarea Tralleislilerin...*”

Yazıt, adı bilinmeyen birinin Caesarea Tralleislilerin *Halk ve Gerusia* (Danışma) Meclisleri tarafından onurlandırılmasına ilişkindir. Bilindiği gibi bu onurlandırma işi bireyler tarafından yapılabileceği gibi mevcut yazıtımızdan da anlaşılacağı üzere Halk ve Danışma Meclisleri tarafından da gerçekleştirilebilmektedir.

Konu ile ilişkili epigrafik kaynaklara dair söylenebilecekler şimdilik bunlardan ibarettir. Yalnız, son olarak şunu bir kez daha vurgulamak isterim: Yukarıda andığımız onur yazıtlarından öğrendiğimize göre, bu yazıtlarda bireylerin yaptığı hizmetler ve yürüttükleri memuriyetler de sıralanmış olduğundan Tralleis'in önemli şahsiyetleri tanınmış. Bunun dışında, imparatorluk kültürünün kent halkının dinsel inançları arasında özel biri yeri olduğundan kent isminin yanında yer alan şu unvanlarla da Tralleis ön plana çıkmıştır: “İmparatorların dostu”, “İmparatorların *neokorosuna*” ve “Asia Eyaleti'nin en büyük *metropolisi*”.

Eldeki bütün bu kaynaklara dayanarak, Tralleis'te ele geçen yazıtlar ile kente “*neokoros*” onurunun ilk kez İmparator Caracalla tarafından bahşedilmiş olduğunu ortaya koyan sikkeler arasında anılan “*neokoros*” onursal unvanın kente verilmesinin dışında ne yazık ki örtüşen başka bir şey yok. Yani bu unvanı kente bahşeden imparatora ilişkin kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Oysa yazıtlar bu tür konularda durumu açıklığa kavuşturmak için kullanılabilen önemli bir kaynak türüdür ancak Tralleis örneğinde, görüldüğü üzere ne yazık ki kesin bir kanıt olarak kullanılamamaktadır. Bu durumda onur yazıtlarında daha uzun şekilde dillendirilen adlar ile sikkeler üzerinde kısaltılmış şekilde yer alan *magistratus* adları eşleştirilmeye çalışılabilir. Fakat bu kez de nesiller boyunca kullanılagelen -Glyptos ve Diadoumenos gibi- aynı *cognomenler*, çalışmanın konusu açısından ne yazık ki çok güvenilir ipuçları sağlamamaktadır. Bu da göz önünde tutulması gereken bir husustur.

Aslında bir kentin sahip olduğu bu unvanlar dizisi gibi o kentte düzenlenen şenliklerin sayısı da hiç kuşkusuz o kente önemli ayrıcalıklar ve onurlar sağlar. Kuşkusuz Asia Eyaleti'nin önemli kentlerinden olan Tralleis kenti de eyaletin diğer kentleri gibi antikçağda kısmen dini, kısmen politik unsurlara bağlı olarak çeşitli *agonlara* ev sahipliği yapmıştır. Nitekim Roma

egemenliği altında darbedilmiş agonistik temalı sikkeler Tralleis kentinde düzenlenmekte olan *agon*ların birer kanıtı niteliğindedir.¹⁴⁹

İmparatorluk kültürüne ve tapınağına sahip olmak gibi bu kültle bağlantılı bir festival düzenlemek de hiç kuşkusuz bir kent için en büyük itibar kaynağıydı. Nitekim bu durum sınırlarında en zengin ve saygın kentleri barındıran Asia Eyaleti'nde çekişmeye yol açarak bir anlamda görkemli festivaller düzenleme yarışına da dönüşmüştür. Bu bağlamda diğer kentler ile karşılaştırıldığında Tralleis de *Olympia* ve *Pythia* gibi önemli Yunan festivallerini örnek alarak hatta aynı isimle anavatandakine benzer şekilde fakat daha mütevazı çerçevede panhellenik yapıya sahip ünlü şenlikler ile başka *agon*lar da düzenleyen kentler arasında bulunmaktaydı.¹⁵⁰ Ve bu konuda önemli bilgilere ulaşılması açısından can alıcı kaynak türü olarak Roma İmparatorluk dönemi *agonistik* temalı sikkeler ön plana çıkmaktadır. Nitekim söz konusu sikkeler, çoğunlukla kentin ve memurun ya da vakfedenin isimlerinin yanında, kentin *agon*larını, yarışmalar sonunda verilen ödülleri ve daha pek çok bilgiyi de bizlere vermektedir. Söz konusu sikkelerden elde edilen bilgilere göre Tralleis kentinde tanrılar onuruna üç, imparatorlar onuruna ise bir *agon* düzenlenmekteydi.

Tanrılar onuruna düzenlenen *agon*lar şunlardır:

Eski Yunan dünyasında en iyi bilinen belli başlı dört festivalden olan iki festivalin yani Zeus onuruna düzenlenen *Olympia* ile Apollon onuruna düzenlenen *Pythia* oyunlarının adına Tralleis kentinin *agonistik* tasvirli sikkelerinde rastlanmaktadır. Zeus ve Apollon adına düzenlenen bu oyunlar İmparator Caracalla (İS. 198-217) döneminde basılan *agonistik* betimli bir

¹⁴⁹ Söz konusu agonistik temalı sikkeler için bkz. BMC Lydia, 352 – 361. Ayrıca Aydın Müzesi'nde bulunan iki onur yazıtında ise bir atletin ve bir *auletin* birçok yarışmalarda başarılı oldukları belirtildikten sonra katıldıkları yarışmaların adı ve kaç kez galip geldikleri belirtilmektedir (Blümel – Malay 1993, 131-132-134, no: 4,5, 139).

¹⁵⁰ Bilindiği üzere Yunanlıların yaşamında oyunlar ve dinsel bayramlar öteden beri özel bir rol oynuyordu. Eski Yunan dünyasında en iyi bilinen belli başlı festivaller; Zeus onuruna düzenlenen *Olympia*, Apollon onuruna düzenlenen *Nemeia* ve *Pythia*, Poseidon onuruna düzenlenen *Isthmia* gibi önemli Yunan oyunları bir zamanlar tüm Yunanlıları birleştiren ve onları barbarlardan ayıran dinsel bağ olmuşlardır. Yunanistan'ın Roma hâkimiyetine girmesinden sonra doğudaki kentler Yunan kültürü için bir sığınak haline gelmeye başladı ve burada oyun geleneği yerel festivallerle devam ettirildi. Dolayısıyla Anadolu kentleri özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde kısmen dini, kısmen politik unsurlara bağlı olarak yoğun bir şekilde festivaller düzenlemişlerdir (Franke 2007, 30-31). Anadolu kentlerindeki *agon*lar konusunda ise bkz., Erol 2007, 52-55.

sikkenin¹⁵¹ arka yüzünde ΕΠΙ·ΓΡ·ΙΟΥ·ΜΑΡΚΟΥ yani *grammateus* unvanı ile verilen *magistratusun* genetivus halde ismi yanında agonistik bir masa üzerinde iki çelenk içinde *ΟΑΥΜΗΙΑ* ve *ΠΥΘΙΑ* adıyla betimlenmiştir. Ön yüzde ise sağa dönük, defne çelenkli imparator büstü ve AV·KAI·M·AVP·ANTΩNEINOC yazısı yer almaktadır. (Res.2)

İmparatorluk devri Tralleis kentinde düzenlenen bu oyunların isimlerine İmparator Caracalla'dan sonra III. Gordianus¹⁵² (İS. 238 – 244) ve Gallienus¹⁵³ (İS. 253 – 268) dönemlerindeki agonistik betimli sikkeler üzerinde de rastlanır.

Görüldüğü üzere, *Olympia* ve *Pythia* gibi önemli Yunan festivalleri örnek alınarak Tralleis'te bu oyunlar aynı isimde anavatandakine benzer şekilde fakat daha mütevazî çerçevede panhellenik yapıya sahip olarak beraber kutlanmaya devam etmiştir.

Bunun yanı sıra kentin özellikle *Olympia* oyunlarını Severuslar döneminden önce de düzenlendiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere, Tralleis kenti, Hierapolis, Aphrodisias ve Taba kentleri ile birlikte *Olympia* bayramını kutluyordu. Hatta bu dört kentin bayramlarının başlama tarihleri incelendiğinde Tralleis İS. 60 yılı ile bu bayramları en erken kutlayan kent olmaktadır.¹⁵⁴ Nitekim bu konuda Şahin, “*Zeus'un Anadolu Kültleri*” adlı (2001 tarihli) yapıtında Tralleis'teki *Olympia* bayramlarının ve buna ilişkin yarışmaların Smyrna *Olympia* yarışmaları gibi, para ödüllü olduğunu da açıklamaktadır.¹⁵⁵

Tralleis antik kentinde kutlanan *agonlar* konusunda çeşitlilik gösteren bir başka grup da Tanrı Helios'un adına adanmış olan bir bayramdır. Tanrı Helios,

¹⁵¹ BMC Lydia, 352, no. 160, Levha XXXVII.6.

¹⁵² BMC Lydia, 357, no. 181: Söz konusu sikkenin ön yüzünde İmparator III. Gordianus'un eşi İmparatoriçe Tranquillina'nın sağa dönük büstü yer almaktadır. Arka yüzde ise agonistik bir masa üzerinde iki ödül çelenği arasında beş elma görülür. Ödül çelenklerinden soldakinde Pythia ve sağdakinde ise Olympia yazıları yer almaktadır.

¹⁵³ BMC Lydia, 361, no. 201-202. Her iki sikkenin de ön yüzünde İmparator Gallienus'un defne çelenkli ve zırlı büstleri yer almaktadır. İlk sikkenin arka yüzünde Olympia ikinci sikkenin arka yüzünde ise Pythia oyunlarının yazıları görülmektedir. Ayrıca geç imparatorluk dönemine tarihlendirilen bir sikkenin arka yüzünde de yine agonistik bir masa ve üzerinde ödül tacı, *urne* ve *amphora* ile birlikte üç satır halinde *ΟΑΥΜΗΙΑ* ve *ΠΥΘΙΑ* lejantları yer almaktadır. Ön yüzde ise senatonun kişileştirilmiş sağa dönük peçeli kadın büstü yer almaktadır. Bkz. BMC Lydia, 342, no.104, Levha XXX.10 (Res.3)

¹⁵⁴ Şahin, “*Zeus'un Anadolu Kültleri*” (2001 tarihli) adlı kitabında Hierapolis'in İS. 249 ya da daha önce, Aphrodisias ve Taba kentlerinin ise aynı tarihte İS. 268 yılında kutlamaya başlamış olduklarını belirtmiştir (Şahin 2001, 132).

¹⁵⁵ Bkz. Şahin 2001, 131 vd.

Titanlar kuşağından olup, bu itibarla Olymposlular'dan daha eskidir. Titan Hyperion ile Titan Theia'nın oğlu olarak geçen Helios, daha önce de belirtildiği üzere, kent halkı tarafından tapınım gören bir tanrıdır. Pantheondaki yeri daha çok sikkeler ile belgelenen Tanrı Helios'un onuruna kentte özel bir agon düzenlendiği kent alanında ele geçen bir yazıttan öğrenilmektedir. Yazıtta göre Tralleis'te Helios'a atfedilen Ἄλεια *agonu* da vardır.¹⁵⁶

İmparatorluk onuruna düzenlenen *agona* gelince; Yukarıda belirtilen Zeus onuruna düzenlenen *Olympia* ve Apollon onuruna düzenlenen *Pythia* oyunlarının yanında İmparator Elagabalus (İS. 218-222) devrinde basılan bir sikke¹⁵⁷ üzerinde *Augusteia* (Ἀυγούστεια) adı da geçer. Bazı kentlerde *Sebasmia* (ΣΕΒΑΣΜΙΑ), bazı kentlerde de *Augusteia* (ΑΥΓΟΥΣΤΕΙΑ) adıyla düzenlenen bu *agon* imparatorluk kültü ya da Roma - Augustus kültü ile bağlantılıdır. Söz konusu sikkenin ön yüzünde İmparator Elagabalus'un sağa dönük defne çelenkli ve zırlı büstü ile birlikte *ΑΥΤ·Κ·Μ·ΑΥΡ·ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC·(CΕΒ)* yazısı yer almaktadır. Arka yüzde ise kentin *neokoros* onurunu aldığına işaret eden *ΤΡΑΑΜΙΑΝΩΝ ΝΕΩΚΟΡΩΝ ΤΩΝ CΕΒΑCΤΩΝ* yazısı ile birlikte şu agonistik betimlemeler görülmektedir: Agonistik bir masa ve masanın üzerinde içlerinde kentte düzenlenen üç farklı *agon* adının yazılı olduğu üç çelenk yer almaktadır. Anılan *agonlar* şunlardır: *ΟΛΥΜΠΙΑ* (Olympia), *ΑΥΓΟΥCΤΕΙΑ* (Augusteia) ve *ΠΥΘΙΑ* (Pythia).

Söz konusu sikke örneğinden de anlaşılacağı üzere, Tralleis antik kenti Elagabalus döneminde “*neokoria*” unvanını almış olduğundan kendisiyle Roma'yı birbirine bağlayan imparator kültüyle ilişkili bu bayrama Tralleis'te *Augusteia* (Ἀυγούστεια) adı veriliyordu. Ve İmparator Augustus döneminde düzenlenmeye başlayan bu *agon* Augustus'un ölümünden sonra Elagabalus döneminde de devam etmiş ve *Olympia* ve *Pythia* isimleriyle birlikte kullanılarak yani eski Yunan dünyasında en iyi bilinen iki panhellenik festival arasında onursal bir mevkide yazılarak daha görkemli hale getirilmiştir. Kısacası imparatorlar adına düzenlenmekte olan *Augusteia* *agonu* Tralleis'te *Olympia* ve *Pythia* oyunları gibi yani panhellenik düzeyde kabul ediliyordu.

Özetlenirse, her ne kadar Tralleis'te kutlanan *agonlar*la ilgili söylenebilecekler şimdilik bunlardan ibaret olsa da mevcut kaynaklarla imparatorlar adına düzenlenen *Augusteia* adlı *agonun* Tralleislilerin yaşamında

¹⁵⁶BMC Lydia, CXLVI.

¹⁵⁷ Bkz. Burrell 2004, 131; ayrıca bkz. Rayet & Thomas 1997, 56.

en az *Olympia*, *Pythia* gibi panhellenik oyunlarla aynı adı taşıyan oyunlar kadar önem taşıdığı açıkça ortaya koyulmuştur.

Tanrılaştırılan imparatorun kentle ilişkilendirilmesinde bir diğer unsur da imparatorluk tapınağıdır. Asia Eyaleti'nin önemli kentlerinden biri olan Tralleis'te imparatorluk kültürünün varlığı yukarıda ortaya konulan kaynaklar vasıtasıyla somut bir şekilde kanıtlanmıştır. Ne var ki, imparatorluk kültürü için tasarlanan bir tapınağın yeri ise henüz belirlenememiştir. Daha önce de belirtmiş olduğumuz üzere Tralleis kenti çağdaşı pek çok kentte görebildiğimiz üst yapı elemanlarından yoksundur: Antik kentten çok sayıda değerli mimari eser ya günümüz yapılarına taşınmış ya da yaşanan her deprem sonrasında taş/kireç ocağı olarak kullanılmıştır. İşte bu nedenlerden ötürü kentte tanrılaştırılmış bir imparator adına tahsis edilen tapınak ya da sunak yeri araştırmacılar tarafından henüz tespit edilememiştir. Tralleisliler için büyük değer taşıdığını rahatlıkla tahmin edebileceğimiz, dolayısıyla, yerleşmenin önemli bir yerinde¹⁵⁸ aranması gereken tapınak, imparatorluk dönemi başlarında yazan Strabon'un (*IX.5.19*) eserinde sözünü ettiği Zeus Larasios kültürüyle ilişkili kentin birkaç mil kuzeyindeki Messogis yamaçlarında olabilir. Fakat bu izlenim yanlış bir izlenim olabileceği gibi bilgi yetersizliğinin sonucu da olabilir.

Bizi bu şekilde düşünmeye sevk eden Caracalla (İS. 198-217) döneminde darbedilen ve üzerinde imparator kültürü için tasarlanan bir yapının resmedildiği sikke olmuştur. Bilindiği üzere arka yüz tiplerinden sikkeyi darbeden kentin sahip olduğu yapılar hakkında da bilgi edinme olanağı vardır.¹⁵⁹ Bu noktadan hareketle daha önce değerlendirmesini yaptığımız 1. sikke tipi¹⁶⁰ bizim açımızdan özel bir öneme sahiptir. Ön yüzde silik bir *AY(T, c) KAI M AYP ANTΩNEINOC CEB* yazısıyla defne çelenkli, zırlı ve sakallı sağa dönük imparator (Caracalla) büstü; arka yüzde ise birinde asa ve küre tutan imparator

¹⁵⁸ Örneğin Ephesos ve Pergamon kentlerindeki gibi kentin en önemli yapıları arasında imparatora bir yer bulma çabasının sonucu olarak değerlendirilebilir.

¹⁵⁹ Franke'nin belirttiği gibi Roma egemenliği sırasında Küçük Asya kentleri tarafından darbedilmiş sikkeler, yazıtlardan, papirüslerden ve yazılı kaynaklardan farklı olarak kendine özgü biçimde Yunan yaşamını anlatabilmektedir. Bunlar tapınaklar hakkında da bilgi verirler. Ancak kenti süsleyen ve dindarlığını ortaya koyan bu yapıların yani tapınakların tümüyle aslına uygun betimlenmesinden kuşkusuz söz edilemez. Zaten ayrıca sikke yuvarlağının büyüklüğü ayrıntılara fazla yer bırakmaz, özellikle kendi halinde, sanatsal kaygısı az bir sikke kalıpcısı için çoğunlukla ayrıntılar basitleştirilmiş ve örneğin bir tapınağın sütun sayısı bir kez altı, başka bir kez sekiz olarak verilmiştir. Bu konuda makalemizde değerlendirdiğimiz 1. ve 6.sikke tiplerini örnek verebiliriz.

¹⁶⁰ Bkz. Burrell 2004, 130.

diğerinde oturan Zeus Larasios¹⁶¹ kült heykelinin bulunduğu altı sütunlu iki tapınak yer almaktadır. Tapınakların altında da kente layık görülen “neokoros” (tapınak koruyucusu) unvanını gösteren şu yazı bulunmaktadır: *TPAAAIANQN NEΩKOPQN TQN CEBACTQN*. Burada bize iletilen çarpıcı bir mesaj var: Görüldüğü gibi sikkeden kentte bir Zeus Larasios kültü ve tapınağı, bir de imparator kültü ve tapınağının var olduğunu öğrenmekteyiz. Yani Tralleis antik kentinde imparatora kentin en önemli yapıları arasında bir yer bulma çabası söz konusu.

Tralleis’te varlığı sikkeler ve yazıtlar yoluyla kanıtlanan imparator kültü ve tapınağı konusunda söylenebilecekler şimdilik bunlardan ibarettir. Kendimin de 2012 yazından itibaren içinde bulunduğu Tralleis Kazı Ekibi tarafından yapılacak daha geniş kapsamlı bilimsel kazıların imparatorluk kültürünün yayılımındaki birçok unsurun ortaya çıkması konusundaki bilgi eksikliklerini telafi edecek yeni veriler sağlayacağı inancındayım.

Şüphesiz, Tralleis hakkında ileride daha çok bilgi elde edilecektir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bütün bu bilgilerin ışığında genel bir değerlendirme yapacak olursak şunları söyleyebiliriz:

1-Günümüzde Aydın ilinin temelini oluşturan Tralleis antik kenti, Maiandros nehrinin ya da Messogis dağının doğal sınır kabul edilmesi nedeniyle dört farklı yazar tarafından üç farklı bölgede gösterilmiştir. Ksenophon, Tralleis’i bir Karia kenti olarak gösterirken Strabon ve Stephanos, Lydia bölgesinde saymaktadır. Sicilyalı Diodoros’a göre ise Tralleis bir Ionia kenti olarak gösterilmiştir.

2-Tralleis, gerçekten de yakın çevresini kapsayan Büyük Menderes Ovası ve sahip olduğu verimli toprakları, elverişli iklimi, su ve ulaşım kolaylıklarıyla birçok uygarlığa beşiklik etmiştir.

3-Nitekim Tralleis adı üzerine yapılan incelemeler ve antik kaynaklara baktığımız zaman kentin tarihsel süreci boyunca birçok adlar ile anıldığı görülmektedir: *Tralleis*, *Traldeis*, *Polyantheia*, *Euantheia*, *Erumna*, *Seleucia*, *Antiochia*, *Caesarea* ya da *Caesarea Tralleis*.

¹⁶¹ Vaillant bunun “Iulia Domna”, Mionnet ise “Zeus Larasios” olduğunu söylemiştir. Burrell, Mionnet ile aynı görüşte olup biz de bu görüşe katılmaktayız. Bkz. Rayet & Thomas 1997, 57 – 58, Res. 17.

4-Söz konusu isim değişiklikleri Őu gerçeği de ortaya koymaktadır. Kent kuruluşundan başlayarak Roma İmparatorluk Dönemi de dahil olmak üzere yaşanan farklı olaylarla zengin bir tarihsel sürece sahip olmuştur. Argoslular ve Trakyalı Traller tarafından kurulduğuna işaret edilen kent, Roma egemenliğine kadar, sırasıyla önce İÖ. VII. yüzyıl ve VI. yüzyılın ilk yarısı süresince Lydia daha sonra da İÖ. 545 tarihinden başlayarak Pers egemenliği altına girmiş. Pers işgali sırasında Pers ve Karia satraplıkları altına alınan kent, İÖ. 334'te Büyük İskender'in, onun ölümünden sonra da generallerinden Antigonos'un eline geçmiştir. *Korupedion Savaşı*'ndan sonra Seleukos'un eline geçen kent, İÖ. 190 tarihinde Romalılar ile Seleukos kralı III. Antiokhos arasında *Sipylos* yakınındaki *Magnesia*'da yapılan savaşı izleyen Apameia Barışı (İÖ. 188) hükümlerine göre Pergamon Krallığı'na bırakılmıştır. Bu devletin İÖ. 133 yılında bir vasiyetname ile Roma'ya bırakılması üzerine Pergamon Krallığı ile birlikte Romalıların eline geçmiş ve böylece Tralleis için de Asia Eyaleti'ne dönüşme süreci başlamıştır.

5-Pergamon topraklarının *Provincia Asia* haline gelmesiyle beraber *Asia Minor*'da düzenlemeler yapılmış ancak mevcut Hellenistik düzen değiştirilmemiş gibi gösterilerek tepki toplanmamaya çalışılmıştır. Çünkü yerel kurumlara ve memuriyetlere dokunmayan Roma'nın asıl amacı; zorlamalara başvurmadan hem şehir meclislerini hem de kanunları Roma'nın denetimi altına almaktı. Kısacası amaç; Anadolu'yu Romalılaştırmaktı.

6-Sözde Cumhuriyet rejiminin savunucusu olan, iktidarının temelini *imperium* ve *tribunluk* yetkilerine dayandıran Augustus, *Actium Zaferi*'nden hemen sonra Roma'da tek adam olup kontrolü ele geçirmiştir. Yani İtalya ve batı eyaletlerindeki askerler başta olmak üzere diğer tüm memurlardan *Actium Zaferi*'nden sonra da doğu eyaletlerinden özgürlük andı alan Augustus, her alanda yönetimini akla dayandırarak kurduğu sistem sayesinde otoritesini zorlamalara başvurmadan geliştiren halkın gözünde bir zorba olmamıştır.

7-Sonuç olarak Roma egemenliğiyle birlikte Asia Eyaleti'nde birçok önemli değişim yaşanmıştır. Her Şeyden önce *Pax Romana* altında ülke 300 yıldır ilk kez savaştan tümüyle sıyrılmış. Bir zamanlar Ephesos ya da Smyrna'nın destek ya da düşmanlığı bir Hellenistik kralı yüceltebiliyor ya da batırabiliyorken bu kentler artık unvan ve onur peşinde koşmaya başlamışlardır. Kısacası Roma egemenliğiyle birlikte Küçük Asya şehirlerinde önemli bir değişim yaşanıyordu. Kısacası Roma İmparatorluk Kültü bu Yunan şehirlerine giriyordu.

8-Augustus zamanında oluşturulan ve şehirlere zorla sokulmamış olan bu kült, yenedünya düzenini, imparatorluk altında birleşen yenedünyayı temsil ediyordu.

9-Dolayısıyla imparatorların izniyle kurulan tapınaklar ve imparatorlar tarafından verilen “*Asia Eyaleti'nin çok ünlü metropolisi*”, “*İmparatorların dostu*” ve “*İmparatorların neokorosu*” gibi unvanlar zaman içinde her şehrin sahip olmak istediği şeyler haline gelmiştir. Hatta bu rekabet gittikçe kızıştı ve sonunda bazı şehirler birden fazla imparatorluk tapınağına sahip hale geldi. Ayrıca “*tapınak koruyuculuğı*” yani “*Neokoros*” onursal unvanını taşıyan şehirlere sadece onur değil başta ekonomik kazançlar olmak üzere şehir yaşamına birçok ek katkı da sağlanmıştı.

10-Bu zenginliklerden fayda görmek adına Tralleis de İS. 23 yılında, Batı Anadolu'daki on kent ile birlikte İmparator Tiberius, Livia ve Senatus adına tapınak yapmak istemiştir. Kent, tapınağın neden kendi sınırları içinde yapılması gerektiğine dair düşüncelerini Tiberius'a sunmak üzere diğer kentlerin de yaptığı gibi Roma'ya elçi yollamış. Ne var ki *Tralleis*, *Hypaipa*, *Laodikeia ad Lycum* ve *Magnesia ad Maiandrum* kentleriyle birlikte diğer altı kente göre daha alt düzeyde olduğu için hemen elenmiştir. Tapınağı yapma hakkını da *Smyrna* kazanmıştır.

11-Ancak bu durum kentin daha sonra da devam ettiği bilinen “*tapınak koruyuculuğı*” çekişmesinde geride kaldığı hatta önemini yitirerek sonraki yarışlarda komşu kentleri yalnız bıraktığı izlenimini asla vermemelidir. Çünkü Tralleis, “*Augustus'ların Neokorosu*” (İmparatorluk Kültü'ne tapınak yapan kent) unvanına sahip kent olma onurunu taşıdığını Severuslar –*İmparator Caracalla*- Dönemi'nde darbettiği sikke ile ilk kez tüm dünyaya duyurmuştur.

12-Ayrıca kent, aynı eyaletteki Ephesus ve Smyrna sikkelerinin arka yüzlerindeki *ΠΡΩΤΩΝ ΑΣΙΑΣ* ifadeleri karşısında kendi darbettiği sikkelerin arka yüzünde *ΤΡΑΛΛΙΑΝΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ* lejantını seçmiştir. Burada söz konusu edilmesi gereken ilginç bir nokta da Tralleis'in Roma İmparatorluğu egemenliği altına girdikten sonra da yıllardır sahip olduğu geleneği terk etmeden kendisine ait sikke darbetmeye devam etmiş olduğudur. Anlaşıldığı üzere, kendisine ait tasvirler sikkelerin arka yüzlerinde, himayesinde bulunduğu Roma İmparatorları'nın ya da imparatorluk ailesinden kişilerin portreleri ise ön yüzlerde yer almaya başlamış. Yazı dili olarak da Roma resmi sikkelerinin aksine kendine hiç yabancı olmayan Yunanca kullanılmıştır.

13-Kent, yazıtlarda ise adının yanında yer alan şu unvanlarla daha da ön plana çıkmıştır: “*ἡ λαμπροτάτη μητρόπολις τῆς Ἀσίας*”, “*ἡ νεωκόρος τῶν Σεβαστῶν*” ve “*ἡ Φιλοσέβαστος*”.

14-Yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi Roma ile Tralleis’i birbirine bağlayan bu külte işaret eden “*TPAAAIANΩN NEOKOPΩN TΩN CEBACTΩN*” yazısı ilk kez paralar üzerinde ancak İmparator Caracalla’nın saltanatı sırasında görülür. Ancak bu durum ne yazık ki yazıtlarda kesin olarak görülmemektedir.

15-Yine de Tralleis’te ele geçen yukarıda değerlendirdiğimiz sikke ve yazıt örneklerinden de anlaşılacağı üzere imparator kütünün keşfine dayanak oluşturan bu sikke ve yazıtlar, Tralleis’in *neokoros* onurunu Batı Anadolu kentleri arasında geç aldığı sözcülüğü yapmaktadırlar.

16-İmparatorluk kültürünün önemli bir parçasını da imparatorluk festivalleri oluşturmaktadır. İmparatorluğun doğusundaki en zengin ve saygın kentleri içinde barındıran Asia Eyaleti’nde bu festivaller farklı adlarla karşımıza çıkmaktadır. Roma İmparatorluğunun kalıcılığına ve iktidarına işaret eden ve Tralleis’te yapılan imparatorluk şenliğine *Ἀγούστεια* adı verilmektedir. Söz konusu festival Tralleis’te *Olympia* ve *Pythia* oyunları gibi panhellenik düzeyde kabul görmüştür.

17-İmparatorluk ideolojisini yaymak için kullanılan imparatorluk imgesi ve tapınağı konularında ise elimizde çalışmamız açısından büyük önem taşıyan bir sikke örneği (1.sikke tipi) dışında gerek imparatorluk heykeli gerekse tapınak mimarisini gösteren ne yazık ki başka buluntu(lar) bulunmamaktadır. İmparator sikke üzerinde tapınakta kült heykeli ile tasvir edilmiştir. Sikke üzerinde tasvir edilen tapınağın ön kısmında altı sütun aralanmış ve imparator tapınağın içine yerleştirilmiştir. Her ne kadar tapınağın yeri bilinmiyor olsa da bu sikkenin ışığında kentte bir Zeus Larasios kültü ve tapınağı bir de imparator kültü ve tapınağının var olduğu bilinmektedir. Bu durumda söz konusu sikke Tralleislilerin imparatora kentlerinin en önemli yapıları arasında bir yer bulma çabasında olduklarının da sözcülüğünü yapmaktadır.

Konuya ışık tutacağı düşüncesiyle son olarak şunu de eklemek isterim; o dönemin Tralleislilerine bir anket uygulansa ve bir Tralleisliden bildiği birkaç tanrıyı sıralaması istense büyük olasılıkla İmparator da bu listede yer alır.

Hüseyin Üreten

RESİMLER*

Resim 1

Resim 2

* Resim 1: http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=164&pid=5208#top_display_media (Görüntü Tarihi: 16.09.2014); Resim 2: BMC Lydia Pl. XXXVII.6; Resim 3: BMC Lydia Pl. XXXV.10.

Resim 3

KISALTMA VE KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar:

App. civ. (=Appianus, *Rhomaika* [*Bella civilia*]). *Appian's Roman History*. With an English Translation by H. White. I-IV. Cambridge, Mass.-London: 1912-1913 (The Loeb Classical Library).

App. Mithr. (=Appianus, *Rhomaika* [*Mithridateios*]). *Appian's Roman History*. With an English Translation by H. White. I-IV. Cambridge, Mass.-London: 1912-1913 (The Loeb Classical Library).

App. Syr. (=Appianus, *Rhomaika* [*Syriake*]). *Appian's Roman History*. With an English Translation by H. White. I-IV. Cambridge, Mass.-London: 1912-1913 (The Loeb Classical Library).

Arr. anab. (=Arrianus, *Anabasis*). *Arrian*. With an English Translation by P. A. Brunt. I-II, Cambridge, Mass.-London: 1976-1983 (The Loeb Classical Library).

Cic. Flacc. (=Cicero, *Oratio pro L. Flacco*). *The Speech in Defence of Lucius Flaccus*. With an English Translation by L. E. Lord. Cambridge, Mass.-London: 1937 (The Loeb Classical Library).

Dio. Cass. (=Cassius Dio, *Rhomaika*). *Roman History*. With an English Translation by E. Carry, I-IX. London: 1914-1927 (The Loeb Classical Library).

Diod. *Bibliothēke*. (=Diodorus Siculus, *Bibliothēke Historike*). *Diodorus of Sicily*. With an English Translation by R. M. Geer. London, New York: 1947 (The Loeb Classical Library).

Hdt. (=Herodotos, *Historiae*). *Herodotus*. With an English Translation by A. D. Godley. I-IV. London, New York: 1926-1929 (The Loeb Classical Library).

Hdt. (=Herodotos, *Historiae*). *Tarih*. Çeviren: M. Ökmen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Ksen. *Anab*. (=Ksenophon, *Anabasis*). *Anabasis* “Onbinlerin Dönüşü”, Çeviren: T. Gökçol, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1974.

Ksen. *Hell*. (=Ksenophon, *Hellenica*). *Hellenica*. With an English Translation by C. L. Bronwanson and O. J. Todd. I-III. London, New York: 1961 (The Loeb Classical Library).

Ksen. *Hell*. (=Ksenophon, *Hellenica*). *Yunan Tarihi (ΕΛΛΗΝΙΚΑ)*. Çeviren: S. Sinanoğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Liv. (=Livius, *Ab Urbe Condita*). *Livy, From the founding of the city*. With an English Translation by B. O. Foster. I-XIII. London, New York: 1919-1951 (The Loeb Classical Library).

Liv. *perioch*. (=Livius, *Ab Urbe Condita librorum periochae*). *Livy, From the founding of the city*. With an English Translation by B. O. Foster. I-XIII. London, New York: 1919-1951 (The Loeb Classical Library).

Plin. *nat*. (=Plinius Caecilius Secundus, *Naturalis Historia*). *Pliny Natural History*. With an English Translation by H. R. Rackham, W. H. S. Jones, D. E. Eichholz. I-X. Cambridge, Mass.-London: 1938-1971 (The Loeb Classical Library).

Plut. *Sull*. (=Plutarkhos, *Bioi Paralleloi [Sulla]*). *Plutarch's Moralia*. With an English Translation by F. C. Babbitt - W. C. Helmbold. I-XIV. London, New York: 1928-1967 (The Loeb Classical Library).

Polyb. (=Polybios, *Historiai*). *The Histories*. With an English Translation by W. R. Paton. I-VI. Cambridge, Mass.-London: 1922vd. (The Loeb Classical Library).

Suet. *Tib*. (=Suetonius, *De Vitae Caesarum [Tiberius]*). *The Lives of the Twelve Caesars* by C. Suetonius Tranquillus. London: 1913. (The Loeb Classical Library).

Tralleis: Augustus Neokrati

SNGCop. *Sylloge Nummorum Graecorum Copenhagen. The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum.*

SNGvA *Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland, Sammlung Hans Von Aulock. (Berlin, 1957-1967).*

Steph. Byz. *Ethnika.* (=Stephanos Byzantios, *Ethnicorum quae supersunt*). *Stephanus Byzantius Ethnicorum quae supersunt.* Ed. by A. Meineke. Berolini: 1849.

Strab. (=Strabon, *Geographika*). *The Geography of Strabo.* With an English Translation by H. L. Jones. I-VIII. London, New York: 1917-1932 (The Loeb Classical Library).

Strab. (=Strabon, *Geographika*). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, Çeviren: A. Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.

Tac. *ann.* (=Tacitus, *Annales*). *The Annals.* With an English Translation by J. Jackson. London, New York: 1931-1937 (The Loeb Classical Library).

Vitr. *de arch.* (=Vitruvius, *De architectura*). *Mimarlık Üzerine On Kitap.* Çeviren S. Güven, İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, 1993.

Modern Kaynaklar:

Akdeniz 1996. E. Akdeniz, “1995 Yılı Büyük Menderes Ovası ve Çevresi Yüzey Araştırmaları”, *AST* 14, 233-254.

Akkurnaz 2009. S. Akkurnaz, “(Kitap Tanıtımı) Barbara Burrell, ‘Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors’, Cincinnati Classical Studies, Brill, 2004, 235”, *Arkeoloji Dergisi* 2, 172-174.

AST Araştırma Sonuçları Toplantısı.

Arslan 2007. M. Arslan, *Mithridates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*, İstanbul: Odin Yayıncılık.

BMC Lydia *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Catalogue of the Greek Coins of Lydia.* By Barclay v. Head, London: 1901.

Baydur 1998. N. Baydur, *Roma Sikkeleri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Bekaroğlu 2006. M. Bekaroğlu, “İmparator Tiberius Zamanında (M.S. 14-37) Anadolu ile Roma İmparatorluğu Arasındaki Sosyo-Politik İlişkiler”, *A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.*

Blümel – Malay 1993. W. Blümel – H. Malay, “Inscription from Aydın Museum”, *EA* 21, 129-140.

Bosworth 2005. A. B. Bosworth, *Büyük İskender’in Yaşamı ve Fetihleri: Fetih İmparatorluk*, İngilizceden çeviren: H. Çalışkan, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Bosworth and Wheatley 1998. A. B. Borsworth and P. V. Wheatley, “The Origins of the Pontic House”, *JHS* CXVIII, 155-164.

Burrell 2004. B. Burrell, *Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors*, Leiden: Brill.

Collins 1978. F. Collins, “The Revolt of Aristonicus”, *Diss. Ph. D., University of Virginia*.

Çapar 1995. Ö. Çapar, “Roma’nın Asia Eyaleti’nde Conventus (Dioicesis) Sistemi”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 37/1-2, 731-755.

Darkot & Tuncel 1978. B. Darkot & M. Tuncel, *Ege Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul: İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Yayınları.

Demir 2011. M. Demir, “Antik Kaynaklar Işığında III. Attalos’un Vasiyeti”, *Uluslararası Bergama Sempozyumu (7-9 Nisan 2011) Bildiriler I.Cilt*, İzmir: Bergama Belediyesi Yayınları, 179-199.

EA Epigraphica Anatolica: Zeitschrift für Epigraphik und historische Geographie Anatoliens.

Erhat 2003. A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Erol 2007. A. Erol, “Antikçağın Festivalleri: Anadolu Kentlerinde Agonlar”, *Toplumsal Tarih*, 164, 52-55.

Franke 2007. P. R. Franke, *Roma Döneminde Küçükasya: Sikkelerin Yansımasında Yunan Yaşamı*, Türkçesi Nezahat Baydur, Banu Theis-Baydur, İstanbul: Ege Yayınları, 2007.

Göney 2012. S. Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*, İstanbul: İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Yayınları.

Günel 2004. S. Günel, “Aydın Bölgesi Yüzey Araştırmaları: Erken Dönem Yerleşmeleri ve Buluntuları Işığında Kültürel Gelişimi”, *Anadolu Ek Dizi No: 1*, 95-114.

Hansen 1972. E. V. Hansen, *The Attalids of Pergamon*, New York: Cornell Univ. Press.

IvT Die Inschriften von Tralleis.

Iosa 2011. E. M. Iosa, “Imperial Cult in Ephesus: Expressions of Inferiority, Superiority, or Isopolity?” *9th Annual Undergraduate Research*

Symposium and Celebration, (7 December 2010), Florida: University of South Florida, 1-22.

JHS *Journal of Hellenistic Studies*. London.

Kaya 2000. M. Ali Kaya, “Suriye Krallığı’nın Büyük Menderes Havzası’ndaki Kolonileri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* XV, 121-135.

Kaya 2005. M. Ali Kaya, “Anadolu’da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIV/38, 11-30.

Kaya 2012. M. Ali Kaya, *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları I: Türkiye’nin Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıkları: Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar*, İzmir: İlyaz İzmir Yayınevi.

Kılıç 2012. M. Kılıç, “The Roman Imperial Cult in Smyrna”, *Belleten*, LXXVI, 276 (2012), 385-402.

Magie 1950. D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the end of the third century after Christ I-II*, Princeton: N.J.

Magie 2001. D. Magie, *Anadolu’da Romalılar I: Attalos’un Vasiyeti*, Çeviri Nezih Başgelen – Ömer Çapar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Malay 1992. H. Malay, *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*, İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.

OGIS *Oriens Graeci Inscriptiones Selectae*.

Ölmez 1996. F. Ölmez, “Tralleis’den Üç Yeni Yazıt”, *Arkeoloji Dergisi*, IV, 189-191.

PASCS *Papers of the American School of Classical Studies at Athens*, Bonn.

Pekman 1970. A. Pekman, *Eskiçağda Bazı Anadolu Şehirlerinin Tanrı ve Kahraman Ktistesleri*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Polaschek 1975. E. Polaschek, “Tralleis”, *RE*, VI, 2091 – 2093.

Poljakov 1989. F. Poljakov, *Die Inschriften von Tralleis und Nysa. Band 1: Die Inschriften von Tralleis*, Bonn: R. Habelt.

Price 2004. S. R. F. Price, *Ritüel ve İktidar: Küçük Asya’da İmparatorluk Kültü*, Çeviren: T. Esin, Ankara: İmge Yayınevi.

RE *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*.

Radt 1999. W. Radt, *Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ramsay 1895. W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Times to the Turkish Conquest: Part I: the Lycos Valley and South-Western Phrygia*, The Clarendon Press.

Rayet & Thomas 1997. O. Rayet & A. Thomas, *Tralleis*, Fransızcadan çeviren ve yayına hazırlayan: Osman Saçıkara, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları.

Robert 1970. L. Robert, *Etudes Anatoliennes: recherches sur les inscriptions grecques de l'Asie Mineure*, Amsterdam: A. M. Hakkert.

Sina 2002. A. Sina, "Karia Tanrıları ve Kültürleri", *A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*.

Sterrett 1882/83. J. R. S. Sterrett, "Inscriptions of Tralleis" *PASCS I*, 93-119.

Şahin 2001. N. Şahin, *Zeus'un Anadolu Kültürleri*, İstanbul: Vehbi Koç Vakfı.

Tekin 2008. O. Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tozan 2011. M. Tozan, "Aristonikos Ayaklanması Hakkında Son Zamanlarda Yayınlanan Belgeler ve Çeşitli Görüşler", *Uluslararası Bergama Sempozyumu (7-9 Nisan 2011) Bildiriler I.Cilt*, İzmir: Bergama Belediyesi Yayınları, 158-178.

Tül 2012. Ş. Tül, "Tralleis, Traldis", *Tarihsel Süreçte Aydın*, Editör: Günver Güneş, Aydın: T.C. Aydın Belediyesi Kültür Yayınları, 59-77.

Uğur 2012. A. Uğur, "Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri", *Tarihsel Süreçte Aydın*, Editör: Günver Güneş, Aydın: T.C. Aydın Belediyesi Kültür Yayınları, 1-32.

Üreten 2003. H. Üreten, "Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültürleri", *A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*.

Welles 1934. C. Bradford Welles, *Royal Correspondence In The Hellenistic Period: A Study In Greek Epigraphy*, New Haven: Yale University Press, 1934.